

KRONOLOJİK ÇANAKKALE SAVAŞLARI TARİHİ (3 Kasım 1914 - 9 Ocak 1916)

Enis ŞAHİN*

ÖZET

Çanakkale Cephesi, I. Dünya Savaşı'nın en önemli cephelerinden birisidir. Bu cephedeki mücadeleler ondört aydan biraz fazla sürmüştür ve her iki tarafta da çok fazla miktarda insan kaybına sebep olmuştur. Deniz savaşlarını müteakiben karada yapılan mücadelelerde, dünya savaş tarihine geçecek pek çok önemli hadise cereyan etmiş, Türkler, vatan savunmasının en anlamlı sahnelerini bu cephede sergilemişlerdir. Sonuçları itibariyle değerlendirildiğinde, Osmanlı Devleti'nin savaş-dışı kalması ve parçalanmasının birkaç yıl ertelendiği de kesindir. Bunların ötesinde savaştan sonra İtilaf Devletleri'ne karşı gerçekleştirilen Türk Millî Mücadelesi'nin millî bilinç, motivasyon ve kendine güven konusundaki en önemli yapıtaşlarından birisi, yine Çanakkale Cephesi'ndeki eşsiz Türk mukavemeti ve başarısı olmuştur. Bu çalışmada, 433 gün devam eden ve çok kanlı çarpışmalara sahne olan Çanakkale Boğazı ve Gelibolu Yarımadası'ndaki mücadelelerin günlük kronolojik envanteri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çanakkale, Gelibolu, Türk/Türkler, Mustafa Kemal, Osmanlı Devleti, İtilaf Devletleri, İngiltere, Fransa.

CHRONOLOGICAL HISTORY OF THE DARDANELLES BATTLES (3 November 1914 - 9 January 1916)

ABSTRACT

The Dardanelles front was one of the most important fronts of the First World War. The battles on this front lasted little more than fourteen months and resulted in enormous human losses on both sides. During the course of the land battles, which followed the naval battle, many critical events occurred that would take their part in the world's warfare history and the Turks displayed the most meaning-

* Doç. Dr., Türk Tarih Kurumu, Ermeni Masası.

Bu makale, aşağıdaki şu çalışmamızın gözden geçirilmiş ve Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nin Çanakkale Savaşı Özel Sayısı için genişletilmiş şeklidir: Enis Şahin, "Çanakkale Savaşları Kronolojisi (3 Kasım 1914-9 Ocak 1916)", **Çanakkale Tarihi**, c. IV, ed. Mustafa Demir, İstanbul 2008, s. 1843-1862.

ful stages in defense of their homeland. In terms of its consequences, it is obvious that the Dardanelles battles have delayed the collapse and the partition of the Ottoman Empire for a few years further. Beyond these, the unique Turkish resistance and success at the Dardanelles front laid the foundations of the national consciousness, motivation and self-confidence for the Turkish National Struggle which was waged against the Allies following the war. This study seeks to present the daily developments in a chronological manner on the Çanakkale Straits and the Gallipoli peninsula, where the battles lasted 433 days and resulted in much bloodshed.

Key Words: Dardanelles, Gallipoli, Turks, Mustafa Kemal, Ottoman Empire, Entente, Great Britain, France.

Giriş

Çanakkale Savaşları, I. Dünya Savaşı'nın bölgesel mücadelelerinden birisi olmakla birlikte, savaşın sonucunu ve Osmanlı Devleti'nin durumunu etkileyen en önemli çarpışmalarının başında yer almaktadır. Gelibolu'daki bu mücadeleler Türk tarafı için bir savunma savaşı durumunda iken, İtilaf Devletleri için "İstanbul'a kadar uzanmak" amacıyla yapılan ve kesin zaferi hedefleyen bir taarruz savaşı idi. Çanakkale aynı zamanda Türk tarafı için bir ihtiyat cephesiydi. Yani savaşın başlangıcında aktif bir cephe olarak plânlanmamış, ancak İtilaf Devletleri'nin Çanakkale Boğazı'na saldırımları neticesinde zorunlu olarak açılmıştır. Kaldı ki bu cepheye Osmanlı Devleti'nin çoğunluğu ihtiyat askerlerinden oluşan kuvvetler sevkmesi de, cephenin bu özelliğine ışık tutmaktadır. Cephede her iki tarafın ölü-kayıp-yaralı-esir olarak kaybettiği insan sayısının birkaç yüzbin ile açıklanması, cephenin en dikkat çekici başka bir özelliğidir.

Savaşa yaptığı etkiler açısından değerlendirildiğinde, Çanakkale savaşlarının önemi daha iyi anlaşılmaktadır. Nitekim savaş gelişmeleri dikkate alındığında, Boğazın geçilememesinin I. Dünya Savaşı'nı birkaç yıl uzattığı konusunda, strateji uzmanları ve tarihçiler ittifak halindedirler. Türk tarafının bu cephede büyük bir direnme göstererek başarılı olmasının, en azından harbin hemen başlangıcında Osmanlı Dev-

leti'nin savaş-dışı kalmasını ve dolayısıyla parçalanmasını birkaç yıl geciktirdiği kesindir. Üstelik elde edilen başarının, Türk Milleti'nin direnme gücünü artırdığı, millî bilincini geliştirdiği ve savaş sonrasında gerçekleştirilen Millî Mücadele'nin millî motivasyon ve moral kaynaklarından birisi olduğu da ortadadır. Nihayet bu savaşların en önemli özelliklerinden birisi de, müstakbel Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal'i ortaya çıkaran gelişmeleri ihtiva etmesidir. Bu suretle Türkler için çok büyük bir önem ve anlam ifade eden, buna karşılık İtilaf Devletleri için “yenilmez armada” imajını yıkan en önemli gelişme durumundaki Çanakkale savaşlarını kronolojik olarak ortaya koymayı amaçlayan bu çalışmada, bu “küçük” ama sonuçları itibariyle “büyük” cephedeki gelişmeler gün be gün izlenmeye çalışılmıştır. Böylece Türk tarafının zafere ve İtilaf Devletleri tarafının mağlubiyete nasıl adım adım gittikleri günlük olarak ortaya konulmuştur.

Ondört ay ve bir hafta, başka bir ifadeyle 433 gün devam edecek olan Çanakkale deniz ve kara savaşlarındaki en önemli tarihleri ve gelişmeleri kronolojik olarak şu şekilde sıralamak mümkündür:

3 Kasım 1914 – İtilaf Devletleri'ne ait 18 parçalık bir donanmayla, sabah saat 06.50'den itibaren İngilizlerin Ertuğrul ve Seddülbahir'i ve Fransızların Kumkale ve Orhaniye tabyalarını bombardıman etmeleriyle, Batı kaynaklarında “Gallipoli / Gelibolu”, Türk kaynaklarında “Çanakkale” savaşları diye bilinen askerî gelişmeler başladı. Özellikle Seddülbahir tabyasının cepheneliğine isabet eden bir merminin yol açtığı patlama nedeniyle zayıf daha da artmıştı. Türk tarafından 5'i er, 66'sı subay olmak üzere 71 asker şehit olmuştu ki, bunlar, Çanakkale cephesinde Türk tarafının vermiş olduğu ilk kayıplardır¹.

9 Kasım 1914 – İtilaf Devletleri'nin deniz hücumlarının başlaması nedeniyle, Türk tarafınca Çanakkale Boğazı'na 16 mayınlık 6.

¹ Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I, 2005, s. 9-10; Emin Ali, “Çanakkale'ye Düşman Donanmasının Saldırıları”, **Yeni Mecmua Çanakkale Özel Sayısı 18 Mart 1334/1918**, haz. Muzaffer Albayrak-Ayhan Özyurt, İstanbul 2006, s. 27-29, 36; Zekeriya Kurşun, “Çanakkale Muharebeleri”, **Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, c. VIII, İstanbul 1993, s. 206; Selahaddin Adil Paşa, **Çanakkale Cephesinden Mektuplar-Hatıralar**, İstanbul 2007, s. 29-31; Muhammet Erat, “Çanakkale Savaşlarında Deniz Harekâtı”, **Çanakkale Tarihi**, c. IV, İstanbul 2008, s. 2008-2009.

mayın hattı döküldü². Bundan önceki beş mayın hattı, İtilaf Devletleri tarafından saldırılabilir düşüncesiyle, daha önceden (Temmuz-Eylül 1914) Boğaza döşenmişti.

13 Kasım 1914 – İngiliz ve Fransız gemilerinden oluşan bir İtilaf filosu, 17 dakika süresince Çanakkale Boğazı'nın giriş kısmındaki Türk tabyalarını bombardıman etti. Bu gelişmeler sonucunda bir cephanelik infilak etmiş, 4 subay ve 80 er şehit olmuştur³.

17 Kasım 1914 – Boğazdan özellikle denizaltı geçişini engellemek amacıyla Türk tarafınca, mayın mania ağlarının döşenmesi çalışmalarına hız verildi⁴.

25 Kasım 1914 – Çanakkale'ye çıkarma yapma konusunda çok istekli olan İngiliz Deniz Bakanı Churchill'in önerisi, İngiliz Savaş Konseyi'nde görüşüldü, ancak reddedildi⁵.

28 Kasım 1914 – İngiltere Deniz Bakanı Churchill, Başbakan Asquith ve Deniz Kuvvetleri Başkomutanı Lord Fischer ile yaptığı görüşmede, Fischer, Çanakkale Boğazı'na karşı denizden yapılacak bir hücumu onaylamıştır. Churchill Çanakkale Boğazı'na sadece donanmayla yapılacak bir hücumun, Boğazın geçilmesi için yeterli olacağı kanaatindeydi. Fischer bu görüşe katılmamakla birlikte, her ne pahasına olursa olsun İstanbul'un zaptedilmesinden yanaydı⁶.

13 Aralık 1914 – Sarısığlar Koyu'nda demirli bulunan Mesudiye Zırhlısı, Kopez Burnu'na kadar gizlice intikal etmiş olan bir İngiliz B-11 denizaltısı tarafından batırıldı⁷.

² Erat, a.g.m., s. 2018; Kemal Arı, **Birinci Dünya Savaşı Kronolojisi**, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara 1987, s. 67, 69.

³ Arı, a.g.e., s. 72-73.

⁴ Mithat Atabay, "Çanakkale Savaşları Sırasında Devletlerin Stratejileri", **Çanakkale Tarihi**, c. IV, İstanbul 2008, s. 1883.

⁵ Arı, a.g.e., s. 79; Erat, a.g.m., s. 2010.

⁶ Erat, a.g.m., s. 2010-2011.

⁷ **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi**, c. V, Çanakkale Cephesi Harekâtı, I nci Kitap (Haziran 1914-25 Nisan 1915), Ankara 1993, s. 94-95; Fikret Günesen, **Çanakkale Savaşları, Çanakkale Geçilmez Belgesel Öyküsü**, İstanbul 1986, s. 213; **Esat Paşa'nın Çanakkale Savaşı Hatıraları**, Hazırlayanlar: İhsan Ilgar-Nurer Uğurlu, İstanbul, 2004, s. 34-35; Arı, a.g.e., s. 85, Erat, a.g.m., s. 2009.

17 Aralık 1914 – Çanakkale Boğazı'na 50 mayınlık 7 ve 8. mayın hatları döşendi⁸. 7. hat Kepez-Soğanlı arasına Nusrat mayın gemisi tarafından Kepez hizasında kuruldu. 8. hat da yine Nusrat tarafından Boğazın batı yakasından başlayarak, 5. mayın hattına 45 derecelik bir açıyla doğu-güney yönünde oluşturulmuştu.

28 Aralık 1914 – İngiliz Savaş Konseyi Sekreteri Yarbay Hankey, Konseye sunmuş olduğu raporda, Batı Cephesi'ndeki geçici sakinliğe işaret ederek, boş duran askerî imkânlar için hemen yararlı bir kullanım alanının bulunması gerektiğini, ayrıca Almanya'yı Türkiye yoluyla vurmayı ve Avrupa'dan atmayı teklif etmiştir⁹.

29-30 Aralık 1914 – Çanakkale Boğazı'na 39 mayınlık 9. mayın hattı döküldü¹⁰. Bu hat da, Türk Denizcilik Tarihi'ne altın harflerle geçmiş olan Nusrat tarafından döşenmişti.

31 Aralık 1914 – İngiliz Savaş Konseyi Sekreteri Yarbay Hankey tarafından hazırlanan ve Boğazlara yönelik hemen bir harekât yapılmasıyla ilgili rapor, Deniz Bakanı Churchill tarafından Başbakan Asquith'e sunulmuş ve Asquith de raporu beğendiğini ifade etmiştir¹¹.

3 Ocak 1915 – İngiltere Deniz Bakanı Churchill, İngiltere'nin Akdeniz Filosu Komutanı Amiral Carden'a, Boğazın yalnız denizden zorlanarak geçilip-geçilemeyeceği konusunda sorularını ihtiva eden bir yazı gönderdi¹².

5 Ocak 1915 – Amiral Carden, Churchill'e gönderdiği cevabı yazısında, bir baskınla Çanakkale Boğazı'nın zorlanabileceğini sanmadığını, ancak esaslı bir plâna dayandırılarak, sayısı kabarık gemilerle bunun başarılabilceğini umduğunu ifade etti¹³.

⁸ **Çanakkale Cephesi Harekâtı, 1 nci, 2 nci ve 3 ncü Kitapların Özetlenmiş Tarihi** (Haziran 1914-9 Ocak 1916), Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1997, s. 257.

⁹ Erat, a.g.m., s. 2011, 2018.

¹⁰ Arı, a.g.e., s. 86, 92.

¹¹ Erat, a.g.m., s. 2011, 2018-1019.

¹² Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, c. IX, İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1914-1918), Ankara 1996, s. 431-432; Mehmet Ali Bingöl, "Rus Kaynaklarına Göre Çanakkale Deniz Savaşı ve Askold Zırhlısı", **Çanakkale Tarihi**, c. V, İstanbul 2008, s. 2458.

¹³ Karal, a.g.e.; Atabay, "Çanakkale Savaşları Sırasında Devletlerin Stratejileri", s. 1883.

6 Ocak 1915 – Churchill Amiral Carden’e yeni bir yazı göndere rek, Çanakkale Boğazı’nı geçmek için yapılması gereken harekâtın ayrıntılı bir plânını istedi.

10 Ocak 1915 – Churchill’in 6 Ocak’taki ikinci yazısına Amiral Carden’den ilk cevap geldi ve Carden Londra’ya ulaştırdığı bu yazısında; Çanakkale’nin genel coğrafik özelliklerini bildiğini ve General Limpus’tan Türk savunma birlikleri ve bataryalarının yerleştiriliş şekline dair bilgileri edindiğini, ancak Türklerin Boğazların savunmasını daha da güçlendirdiklerini, 3 Kasım’da düzenlenen saldırıda da bunun doğrulandığını bildirmiştir¹⁴.

11 Ocak 1915 – Amiral Carden, Churchill’in ikinci yazısına dair bir gün önce iletmış olduğu cevabının diğer ayrıntılarını Londra’daki Savaş Konseyi’ne gönderdi. Plâna göre, yapılacak harekât için 12 zırhlı, 3 savaş kruvazörü, 3 hafif kruvazör, 12 destroyer, 6 deniz uçağı, 12 mayın tarayıcı gemi ve daha birçok geminin kullanılması gerekiyordu¹⁵.

12 Ocak 1915 – Londra’dan Amiral Carden’e, Boğazı geçmek için kendi emrine gönderilebilecek kuvvetler hakkındaki ilk bilgiler ulaştırıldı¹⁶. Türkler tarafında ise, İstanbul’dan Çanakkale’ye, Boğaz mıntıkasında kullanılmak üzere, vapurla iki uçak gönderilmişti¹⁷.

13 Ocak 1915 – Amiral Carden’in hazırlamış olduğu Çanakkale Boğazı’nı donanmayla geçme plânı, Londra’daki Savaş Konseyi tarafından, uzun tartışmalardan sonra onaylandı¹⁸. Böylece Churchill’in en büyük hayali gerçekleşmiş oluyordu.

15 Ocak 1915 – Çanakkale boğaz girişine kadar gelip içeriye gir-

¹⁴ Bingöl, “Çanakkale Deniz Savaşı ve Askold Zırhlısı”, s. 2458-2459.

¹⁵ Karal, **a.g.e.**, s. 432; Bingöl, **a.g.m.**, s. 2459.

¹⁶ Bingöl, **a.g.e.**, s. 2459.

¹⁷ Zekeriya Türkmen, “Çanakkale Savaşında Türk Hava Harekâtı”, **Çanakkale Tarihi**, c. IV, İstanbul 2008, s. 2288.

¹⁸ Karal, **a.g.e.**, s. 431-432; Atabay, **a.g.m.**, s. 1883.

me teşebbüsünde bulunan Saphir adlı Fransız denizaltısı, bir torpile çarparak batmıştır¹⁹.

18 Ocak 1915 – İngiltere, Savaş Konseyi’nden çıkan karar doğrultusundaki harekât plânını Fransa’ya sundu ve desteğini istedi²⁰. Türk tarafı ise aynı gün çok önemli bir atamada bulundu. Nitekim III. Kolordu tarafından yeniden teşkil edilmesi kararlaştırılan 19. Tümen Kumandanlığı’na, Sofya Ataşemiliteri Erkân-ı Harbiye Kaymakamı (Kurmaya Yarbay) Mustafa Kemal Bey atanmıştır²¹.

19 Ocak 1915 – İngiliz Savaş Konseyi’nin Çanakkale ile ilgili harekât plânı, İngiliz Dışişleri Bakanlığı tarafından, Fransa’dan sonra Rusya’ya da bildirildi²². Ruslar, Batı Cephesi’nde Müttefiklerine vermiş oldukları desteğin karşılığı olarak İngiltere’den Türk topraklarında bir şaşırtma operasyonu düzenlemesi talebinde bulunmuşlardı, fakat onların kastettikleri yer, Boğazlar bölgesi değildi. Bu nedenle Rus Genelkurmay Başkanı Nikolay Nikolayeviç’in, Müttefiklerin Boğaz harekâtıyla ilgili haberi, Rus başkentinde büyük bir tedirginliğe sebep olmuştur²³.

20 Ocak 1915 – Erkân-ı Harbiye Kaymakamı Mustafa Kemal Bey’in, Gelibolu bölgesinde bulunan 19. Tümen Kumandanlığı’na atanmasıyla ilgili irade-i seniyye yayınlandı²⁴.

21 Ocak 1915 – Londra’daki Savaş Konseyi’nin Boğazın geçilmesiyle ilgili kararı, İngiliz Genelkurmayı’na iletildi²⁵.

¹⁹ Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I, s. 11-12; Genelkurmay Çanakkale Cephesi Harekâtı, s. 94-95.

²⁰ Erat, a.g.m., s. 2012; Atabay, a.g.m., s. 1884.

²¹ Mustafa Kemal, Arıburnu Muharebeleri Raporu, haz. Uluğ İğdemir, Ankara 1986, s. 5; Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I, s. 12; Enver Konukçu, “Mustafa Kemal’in Çanakkale İçin Erzurum’da Görevlendirilişi (Ocak 1915)”, Çanakkale Tarihi, c. IV, İstanbul 2008, s. 1997.

²² Atabay, a.g.m., s. 1884.

²³ Bingöl, a.g.m., s. 2457, 2460-2461.

²⁴ Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I, s. 13; Türk İstiklal Harbi’ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri, Ankara 1989, s. 2, 7.

²⁵ Bingöl, a.g.m., s. 2460.

25 Ocak 1915 – Boğazlara karşı yapılacak harekâtın ayrıntılarıyla ilgili İngiliz liderler bir toplantı yapmışlar, bunlardan Deniz Kuvvetleri Başkomutanı Lord Fischer, Boğaza yapılmak istenen harekâtın bu şekliyle karşısında olduğunu, ordunun desteği alınmadan donanmanın kara istihkâmlarına karşı savaşmasının uygun olmayacağını belirtmiştir. Ancak Churchill'i bu konuda ikna etmek mümkün olamazken, Başbakan Asquith, Churchill tarafından ikna edilmiştir²⁶.

26 Ocak 1915 – Rusya, İngiltere tarafından kendisine 19 Ocak'ta iletilen Çanakkale'deki harekât plânına tepki gösterdi ve böyle bir harekâtı desteklemeyeceğini bildirdi²⁷.

28 Ocak 1915 – İngiliz Savaş Konseyi, Boğaza yönelik yapılması düşünülen harekât ile ilgili nihaî kararını vermek için toplandı. Amiral Fischer'in tüm muhalefetine rağmen, uzun ve tartışmalı geçen toplantının sonunda, Çanakkale Boğazı'na yalnızca denizden savaş gemileriyle saldırma kararı kesinleştirildi²⁸.

31 Ocak 1915 – Fransa, İngiltere'nin 18 Ocak'ta kendisine sunduğu ve destek istediği çağrıyla ilgili son kararını verdi ve Çanakkale harekâtına katılacağını İngiltere'ye bildirdi²⁹.

1 Şubat 1915 – Erkân-ı Harp Kaymakamı Mustafa Kemal Bey Tekirdağ'a geldi ve 19. Tümen Komutanlığı görevine başladı³⁰.

2 Şubat 1915 – İngiliz ve Fransız hükümetleri, Çanakkale deniz harekâtının, 19 Şubat tarihinde başlatılması konusunda fikirbirliğine vardılar.

7 Şubat 1915 – İngiliz ve Fransız donanmalarına bağlı ellinin üzerinde savaş gemisi ve yüze yakın nakliye gemisi, Limni Adası'nın Mondros Limanı'nda konuşlanarak, bu adayı, Çanakkale harekâtının merkez üssü haline getirmişler ve harekât hazırlıklarının son ik-

²⁶ Erat, a.g.m., s. 2012.

²⁷ Atabay, a.g.m., s. 1884.

²⁸ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarih**, c. III/2, Ankara 1983, s. 38-41; Erat, a.g.m., s. 2012-2013.

²⁹ Atabay, a.g.m., s. 1884.

³⁰ Arı, a.g.e., s. 102.

mal çalışmalarını tamamlama uğraşına girişmişlerdir³¹. Bu arada Boğaz önünde bulunan birkaç İngiliz ve Fransız gemisi, Dardanel'in dış istihkâmlarını bombalamaya devam etmişler ve bunlardan başka Eski Hisarlık'taki bataryalar da şiddetli ateşe tutulmuşlardı³².

11 Şubat 1915 – Bir İngiliz torpidosu Semadirek istikametinden Saros Körfezi'ne gelip, bir keşif yaparak geri dönmüştür. Bu, Saros Körfezi'ne kadar gelebilen ilk muhasım savaş gemisiydi³³.

13 Şubat 1915 – Çanakale Boğazı'ndan geçip, Marmara'ya ulaşma projesi dahilinde 12 sıradan oluşan İtilaf donanması hazırlıklarını sürdürmekteydi. İngilizlere göre harekâta hazırlanan toplam kuvvet, Türklerden 7-8 kat daha güçlüydü. Kıyı savunmasını yok etmek için, gerekirse küçük savaş gemileri feda edilecek, asıl güçlü gemiler ile operasyon tamamlanmaya çalışılacaktı³⁴.

16 Şubat 1915 – İngiliz kamuoyu ve hükümet mahfillerinde Boğazı sadece donanmayla zorlamak konusundaki tartışmaların yoğunluk kazanması nedeniyle Savaş Konseyi acil bir şekilde toplantıya çağrıldı. Toplantı sonunda, İngiliz 29. Tümeni'nin Limni'ye gönderilmesi ve gerek duyulursa operasyonlarda kullanılmak üzere hazır tutulması kararı alınmıştır³⁵.

17 Şubat 1915 – Çanakale Boğazı'na saldırı hazırlıkları yapan İtilaf Devletleri'nden İngiltere'nin, Arc Royal ana uçak gemisi ile 1 Short, 3 Wight ve 3 Sopwith uçağını harekât bölgesine getirmesiyle birlikte, yapılacak harekâta, İngilizler 25 kara uçağı, Fransızlar 8 kara, 2 de deniz uçağı kullanma avantajına sahip olmuşlardı. Müttefik kuvvetler ana gemilerindeki 12 uçakla birlikte toplam sayı 42'ye ulaşmıştı. Bu sayı Mayıs ayında 72 uçağı çıkacaktır³⁶.

³¹ Atabay, a.g.m., s. 1884.

³² Bingöl, a.g.m., s. 2383.

³³ **Osmanlı Belgelerinde Çanakale Muharebeleri I**, s. 15.

³⁴ Bingöl, a.g.m., s. 2387.

³⁵ Erat, a.g.m., s. 2013.

³⁶ Türkmen, a.g.m., s. 2288.

18 Şubat 1915 – Bir gün sonra Çanakkale boğazına yönelik olarak başlatılacak olan harekâtın plânları, İngiliz ve Fransızlar tarafından son kez gözden geçirildi³⁷.

19 Şubat 1915 – Amiral Carden komutasındaki 4 İngiliz ve 4 Fransız savaş gemisinden oluşan İtilaf filosunun Boğazlara yönelik ikinci genel hücumu gerçekleşti. Sabah 08.30’da başlayan bu harekât³⁸ esasında, Boğazın gerisindeki Türk tabyaları uzaktan topçu ateşine tutuldu³⁹. Türk tarafında çok etkili bir tahribat meydana gelmedi. İngilizler yayınlamış oldukları resmî tebliğde hiçbir kayıplarının olmadığını belirtmişlerdi⁴⁰, ancak bu harekât sırasında amiral gemileri başta olmak üzere Vengeance ve Agamemnon gemileri de bazı hasarlar almışlardı. Bu çarpışmalarda, Albay Woermann adlı bir Alman subayı da hayatını kaybetmişti ki, bu kişi, Çanakkale Cephesi’nde hayatını kaybeden ilk Alman idi⁴¹. Yine o gün Bozcaada’dan kalkan bir Müttefik uçağı, Eşek (Merkep) Adası’na düştü. Bu, müttefiklerin Çanakkale’deki ilk hava zaiyatı oldu⁴².

20-24 Şubat 1915 – Bölgeyi etkileyen fırtına nedeniyle İtilaf Devletleri donanması, yeni bir harekâta kalkışamadı ve bir harekât için uzun sayılabilecek bir bekleme evresine girdi⁴³.

21 Şubat 1915 – İtilaf donanmasının en muktedir gemilerinden olan Queen Elizabeth, Inflexible ve Prince George, Avrupa yakasındaki Namazgâh ve Asya yakasındaki bazı tabyaları, 6-8 mil uzaklıktan bombardımana tabi tuttular. Zira gemiler bu mesafeden, Türk toplarının atış menzillerinin dışında kalmakta idiler. Uçakların yardı-

³⁷ Atabay, a.g.m., s. 1884.

³⁸ Çanakkale Cephesi Harekâtının Özetlenmiş Tarihi, s. 26-29; David Fromkin, **Barışa Son Veren Barış, Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı? 1914-1922**, çev. Mehmet Harmanacı, İstanbul 1994, s.124.

³⁹ Kurşun, a.g.m., s. 207.

⁴⁰ **Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I**, s. 16-18; Erat, a.g.m., s. 2023-2024.

⁴¹ Mustafa Gencer, “Çanakkale Savaşlarında Türk-Alman İlişkileri”, **Çanakkale Tarihi**, c. IV, İstanbul 2008, s. 1901.

⁴² Türkmen, a.g.m., s. 2288.

⁴³ Atabay, a.g.m., s. 1884.

mının da olduğu bu harekât sırasında, Gemiler Saros Körfezi'nden ve Gelibolu Yarımadası'nın batısında aşirtma atışlarda da bulunuyorlardı. Bu saldırılar sırasında Namazgâh tabyasındaki mühimmat deposunun patlamasıyla, tabyada büyük çapta hasar meydana gelmişti⁴⁴.

25 Şubat 1915 – İtilaf Devletleri'ne ait 10 zırhlı Çanakkale Boğazı girişindeki tabyaları bombardımana tuttular. Amaçları, 19 Şubat saldırısında tahrip edilemeyen giriş kısmındaki tabyaların tamamını terssiz hale getirebilmektir⁴⁵. Etkili bombardıman sonucunda, konumlarını biraz daha içeriye ilerletebildiler. Saat 10'dan 17'ye kadar süren bu bombardıman sonucunda Orhaniye, Ertuğrul ve Seddülbahir tabyaları neredeyse tamamen harap oldu. Anadolu tabyalarından, cephaneye azlığından dolayı açılan kısıtlı ateş sonucu, Agememnon zırhlısı yara aldı. O günün sonucunda Türk tarafının kayıpları 5 şehit ve 14 kadar yaralıdır. Mukavemet nedeniyle, İtilaf savaş gemileri akşam saatlerinde Bozcaada istikametine çekilmek durumunda kaldılar⁴⁶.

26 Şubat 1915 – İngiliz donanmasına ait Triumph, Albion ve Majestic gibi eski birkaç zırhlı tekrar Çanakkale Boğazı'na girdi ve Karanlık Liman'a sokularak, Dardanos, Hamidiye, Mecidiye, Seddülbahir, Kumkale ve Orhaniye tabyalarını bombardıman ettiler⁴⁷. Ancak özellikle Seddülbahir'deki Türk topçu bataryalarının şiddetli ateşi karşısında çekilmek zorunda kaldılar⁴⁸.

26-27 Şubat 1915 – İtilaf Devletleri'ne ait bazı savaş gemileri Boğaza girerek, merkez tabyalarını ateş altına aldılar⁴⁹. Ancak büyük bir Türk direnişiyle karşılanmışlardır⁵⁰.

⁴⁴ Bingöl, **a.g.e.**, s. 2387-2388.

⁴⁵ Erat, **a.g.e.**, s. 2024.

⁴⁶ Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I, s. 18-19; **Genelkurmay Çanakkale Cephesi Harekâtı**, s. 120-126; Selahaddin Adil Paşa, **Mektuplar-Hatıralar**, s. 34-35, Atabay, **a.g.e.**, s. 1884-1885.

⁴⁷ **Çanakkale Cephesi Harekâtının Özetlenmiş Tarihi**, s. 29-31; **Esat Paşa'nın Hatıraları**, s. 35; Bingöl, **a.g.e.**, s. 2387.

⁴⁸ Atabay, **a.g.e.**, s. 1885.

⁴⁹ Kurşun, **a.g.e.**, s. 207.

⁵⁰ **Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I**, s. 19.

27 Şubat 1915 – Selanik, İntibah, Sivrihisar ve Nusrat mayın gemilerinin faaliyetleri sonucunda, 27 Şubat tarihi itibarıyla Boğazda 10 adet mayın mania hattı ve 403 adet de mayın bulunmaktaydı⁵¹. Mart ayında mayın hattı sayısı 11'e yükseltilecektir⁵².

28 Şubat 1915 – İngiliz-Fransız ortak donanması, Seddülbahir, Ertuğrul, Kumkale ve Orhaniye tabyalarını bombardıman ederek, ağır hasara sebebiyet verdi⁵³.

1 Mart 1915 – İtilaf Devletleri donanmasının bir kısmı Boğaz girişini bombardıman ederken, diğer bir kısmı da Saros Körfezi istikametinde keşif yapmakta idiler. Boğaz ağzındaki İtilaf donanmasının Seddülbahir ve Kumkale gerilerini bombardıman ettiği sıralarda⁵⁴, bu mıntıkların sahil kısmına bir çıkarma yapma teşebbüsünde de bulunulmuş, ancak bunda muvaffak olunamamıştır⁵⁵. Aynı gün, Avustralya ve Yeni Zelanda birliklerinin komutanı olan General Sir William Birdwood Boğaz bölgesine gelmişti⁵⁶.

2 Mart 1915 – İtilaf donanması Türk bataryalarını susturmak için beş zırhlı, iki kruvazör ve beş torpido ile bombardımana kalkıştı. Baykuş ve Dardanos bataryalarından gelen şiddetli Türk mukavemetinde Cornwallis zırhlısı yaralandı ve savaştan çekilmek zorunda kaldı⁵⁷. Buna rağmen Amiral Carden Londra'ya bir telgraf çekerek, hava koşulları elverirse Boğaz aşıldıktan sonra Marmara'yı 12 saatte geçip, iki hafta içinde de İstanbul'u alacaklarını bildiriyordu⁵⁸.

3 Mart 1915 – Bazı İtilaf zırhlıları, Bolayır ve Yıldız Tabya taraflarıyla Seddülbahir, Kumkale ve Kirte'yi bombardıman ettiler. Türk tarafında cüz'i hasarlar meydana geldi⁵⁹.

⁵¹ Türkmen, a.g.m., s. 2288.

⁵² Erat, a.g.m., s. 2018-1019.

⁵³ Arı, a.g.e., s. 110.

⁵⁴ **Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I**, s. 19.

⁵⁵ Atabay, a.g.m., s. 1885.

⁵⁶ Erat, a.g.m., s. 2026.

⁵⁷ Arı, a.g.e., s. 111; Erat, a.g.m., s. 2027.

⁵⁸ Seçil Karal Akgün, "Çanakkale Muharebelerinde Anzıklardan Esintiler", **Çanakkale Tarihi**, c. IV, İstanbul 2008, s. 1910.

⁵⁹ **Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I**, s. 23; Arı, a.g.e., s. 112.

3-4 Mart 1915 – İtilaf donanmasının Çanakkale Boğazı girişindeki Osmanlı topçu bataryalarını bombardımanı gece boyunca ara ara devam etti⁶⁰.

4 Mart 1915 – İtilaf donanması Seddülbahir, Yenişehir, Orhaniye ve Kumkale'yi yeniden bombardıman ederek, karaya asker çıkardı. Susturulan tabyaları tahrip amacıyla gelen bu askerlerle Türk askerleri arasında çetin muharebeler yapıldı ve İngilizler bazı kayıplar vererek çekilmek zorunda kaldılar. İngilizlerin o günkü zayıtı, 3 ölü, 25 yaralı ve 4 tane de kayıptır⁶¹. Hava harekâtında ise bombardımanın etkilerini incelemek üzere Kumkale civarında alçak keşif uçuşu yapan bir Müttefik uçağı, bataryaların açtığı ateşle vurularak denize düşürülmüştür⁶².

5 Mart 1915 – İtilaf donanması seri bombardımanlarından bir yenisini gerçekleştirmek amacıyla Queen Elizabeth, Agamemnon, Irresistible, Vengeance, Cornewallis, Albion, Majestic ve Triumph'tan oluşan beş zırhlı, bir kruvazör ve bir torpido gücüyle Seddülbahir ve Kilidülbahir'e tarruz etti. Ancak Türk topçuların etkili atışları nedeniyle püskürtüldüler ve geri çekilmek zorunda kaldılar⁶³. Aynı gün bir İtilaf uçağı da Saros Körfezi üzerinde vurularak, denize düşürüldü⁶⁴.

5-6 Mart 1915 – İngiliz Queen Elizabeth savaş gemisi, Ege Denizi'nden yaptığı uzun menzilli aşirtma atışlarla Çanakkale'de iç tabyaları dövdü⁶⁵.

6 Mart 1915 – İtilaf donanması Kilidülbahir ve Seddülbahir tabyalarını bombardıman etti.

⁶⁰ Atabay, a.g.m., s. 1885.

⁶¹ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, c. III/4, Ankara, 1983, s. 810; Erat, a.g.m., s. 2028-2029.

⁶² Türkmen, a.g.m., s. 2289.

⁶³ Arı, **a.g.e.**, s. 114; Atabay, a.g.m., s. 1885.

⁶⁴ Türkmen, a.g.m., s. 2289.

⁶⁵ Bayur, **Türk İnkılabı Tarih III/2**, s. 64-65.

7 Mart 1915 – Birkaç İtilaf gemisi, Kilidülbahir tabyalarını bombardımana devam ettiler⁶⁶.

7-8 Mart 1915 – Türk donanmasının mayın konusundaki gururu Nusrat mayın gemisi, Çimenlik kalesi önünden ayrılmış ve sabah 05.00’de Erenköy koyuna gelerek Boğaza gizli bir surette 26 mayınlık bir mayın hattı döşemiştir⁶⁷.

8 Mart 1915 – Bir taraftan Bolayır⁶⁸, diğer taraftan Seddülbahir, Kumkale ve Kilidülbahir tabyaları İtilaf donanması tarafından bombardıman edildi⁶⁹.

9 Mart 1915 – İngiliz Deniz Bakanı Sir Winston Churchill, elindeki tüm güçlerin harekete geçirilip, Boğaz geçişinin zorlanması konusunda Amiral Carden’i tazyik etmeye başladı.

10 Mart 1915 – İngiliz Savaş Konseyi, kara ordusu ve filonun ortak bir askerî harekât düzenlemesini tartışmak amacıyla bir toplantı daha yaptı ve toplantı sonucunda, ortak harekâtı arzu edenlerin uzun süredir bekledikleri karar çıktı⁷⁰. Bu gelişmeler olurken, bir İtilaf donanması Kumkale tabyalarını bombardımana tabi tutuyordu⁷¹.

11 Mart 1915 – Yaşanan sıkıntılar nedeniyle, bir kara harekâtının zorunluluğunu takdir eden İngiliz Savaş Bakanı Lord Kitchner, İngilizlerin Akdeniz Orduları Başkomutanı General Sir Ian Hamilton’u, İtilaf Devletleri’nin Çanakkale bölgesine çıkarma yapacak olan kuvvetlerinin komutanlığına atamıştır⁷².

12 Mart 1915 – İngiliz Savaş Bakanı Lord Kitchner, General Sir Ian Hamilton’a yeni görevini tebliğ etti⁷³.

⁶⁶ Arı, a.g.e., s. 115.

⁶⁷ Celal Arıkan, **Komutan Atatürk**, c. I-II, İstanbul 2001, s. 104-105; Emrullah Nutku, **Denizci Gözüyle Çanakkale Şanlı Tarihine Bir Bakış**, İstanbul 1975, s. 23-25; Erat, a.g.m., s. 2033.

⁶⁸ Atabay, a.g.m., s. 1885.

⁶⁹ Arı, **Birinci Dünya Savaşı Kronolojisi**, s. 115-116.

⁷⁰ Bingöl, a.g.m., s. 2466.

⁷¹ Arı, a.g.e., s. 115-116.

⁷² Erat, a.g.m., s. 2031-2032.

⁷³ Akgün, a.g.m., s. 1912; Enver Konukçu, “Çanakkale Savaşlarında İtilaf Devletleri Komutanlarının İzlenimleri”, **Çanakkale Tarihi**, c. V, İstanbul 2008, s. 2638.

13 Mart 1915 – İtilaf donanması Seddülbahir ve Kumkale’yi bombardıman etti⁷⁴. Ayrıca Saros Körfezi’ndeki bir muhasım kruvazörü de Merkez tabyayı bombardımana tabi tutmuştur⁷⁵. Aynı gün Teğmen Cemal komutasındaki bir Türk uçağı Erenköy civarında keşifler yaptı⁷⁶.

13-14 Mart 1915 – İtilaf Donanması Kurmay Başkanı Keyes 6 mayın tarama gemisiyle Boğaza girdi ve bazı mayınları temizlediyse de, Türk topçu ateşi karşısında geri çekildi. Çekilme anında üç İngiliz mayın tarama gemisi Türkler tarafından batırıldı. Yara alan önemli gemilerden Queen Elizabeth, Limni Adası’na çekilmek zorunda kaldı. Goliath, Agamemnon, Janbery, Lord Nelson ve Triump adlı savaş gemileri de hasar görmüşlerdi⁷⁷.

14 Mart 1915 – Fransa, Londra’ya gönderdiği bir yazıyla, Suriye, Kilikya ve Filistin’deki isteklerinin ve menfaatlerinin karşılanması şartıyla Boğazlar yönelik Rus isteklerini kabul edebileceğini bildirdi⁷⁸. Aynı gün Cornwallis savaş gemisi tarafından Seddülbahir ve Kumkale’ye yönelik etkisiz bir bombardıman gerçekleştirildi. Saros Körfezi’nde bulunan iki muhasım kruvazörü ise, Türkler tarafından yapılan sahte bir bataryayı bombardıman etmişlerdir⁷⁹.

15 Mart 1915 – İtilaf donanması Anadolu yakasındaki Kumkale’yi bombardıman etti⁸⁰.

15-16 Mart 1915 – Hava keşiflerinde bulunan Müttetik devletler uçakları, Boğazda hiçbir mayın kalmadığına ve mayınlardan temizlendiğine dair raporlar verdiler⁸¹.

⁷⁴ Arı, **a.g.e.**, s. 117-119; Atabay, a.g.m., s. 1885.

⁷⁵ Erat, a.g.m., s. 2030.

⁷⁶ Türkmen, a.g.m., s. 2289.

⁷⁷ Arı, **a.g.e.**, s. 117-119; Atabay, a.g.m., s. 1885.

⁷⁸ Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi III/2**, s. 120-121.

⁷⁹ Erat, a.g.m., s. 2030-2031.

⁸⁰ Arı, **a.g.e.**, s. 118-119.

⁸¹ Türkmen, a.g.m., s. 2289.

16 Mart 1915 – Amiral Carden, rahatsızlığını beyan ederek, harekât komutanlığı görevinden istifa etti. Esasında o, Churchill ile anlaşmıyordu⁸². Onun ayrılmasından sonra yerine yardımcısı Amiral John Michael de Robeck, İtilaf Birleşik Filo Komutanlığı görevine getirildi⁸³. Aynı gün 18 Mart'ta yapılması plânlanan harekâtle ilgili üst düzey komutanlar arasında ayrıntılı bir toplantı yapıldı⁸⁴. Bu toplantı sonucunda Amiral de Robeck'in ilk işi, Çanakkale'den geçiş için plânlanan genel saldırının 18 Mart tarihinde yapılacağını Londra'ya bildirmek olmuştur⁸⁵. Aynı sıralarda Amerika Birleşik Devletleri İstanbul büyükelçisi de Çanakkale'ye gelmişti⁸⁶. Hava harekâtında ise, Başkumandanlık Vekâleti tarafından Almanya'dan İstanbul'a getirtilen ve Çanakkale cephesine tahsis edilen üç uçaktan ilki, Yeşilköy'den havalandırılarak, 4 saatlik bir uçuştan sonra Çanakkale'ye geldi. İkinci uçak iki gün sonra gelirken arızalanarak mecburî iniş yapacak, üçüncü uçak ise hiç havalandırılmayacaktır⁸⁷.

17 Mart 1915 – İtilaf Devletleri üst düzey komutanları Bozcaada açıklarında bulunan Queen Elizabeth gemisinde toplanarak, daha önce hazırladıkları deniz harekâtı plânına son şeklini verdiler. Toplantıda, bir hafta önce mayınlardan temizlenmiş olan Boğazın aşağı kesimlerinden bütün savaş gemilerinin kullanılarak Boğazın zorlanması kararlaştırıldı⁸⁸. Yeni İtilaf Filo Komutanı Amiral de Robeck sonuçtan hiç endişe duymuyor ve “Hazırladığım plân gereğince yarın akşam Marmara'da olacağım” diyordu⁸⁹.

17-18 Mart 1915 – İngiliz mayın tarama filosu, Akyaclar ile Kepez Körfezi arasındaki alanı taramış ve 18 Mart sabahı vermiş olduğu raporda, bölgenin mayınsız olduğunu bildirmişti. Aynı şekilde

⁸² Atabay, a.g.m., s. 1885.

⁸³ Bingöl, a.g.m., s. 2467.

⁸⁴ Arı, a.g.e., s. 118-119.

⁸⁵ Türkmen, a.g.m., s. 2291.

⁸⁶ Çanakkale Cephesi Harekâtının Özetlenmiş Tarihi, s. 257.

⁸⁷ Türkmen, a.g.m., s. 2289-2290.

⁸⁸ Kurşun, a.g.m., s. 207; Erat, a.g.m., s. 2033.

⁸⁹ Arı, a.g.e., s. 119-120.

Fransız mayın arama-tarama filosu da Akyarlar'a kadar olan bölgenin mayından temizlenmiş olduğunu bir raporla tespit etmişti⁹⁰. Ancak savaşın kaderini, saat, belki de dakika farkı ile Türkler belirlemişlerdi. Çünkü Türk tarafının Ertuğrul uçağı, Müttefiklerin yukarıdaki tespitinden sonra, Boğaz girişini bir topçu subayı ile birlikte keşfetmek için uçuruldu. Alçak mesafeden yapılan bu uçuşta, Boğaza dökülen mayınların birçoğunun Müttefikler tarafından toplandığı tespit edildi⁹¹. Bu durum karşısında Çanakkale Müstahkem Mevki Kumandanı Cevat Paşa, Mayın Grup Kumandanı Binbaşı Nazmi Bey'i çağırarak, kendisine elde mevcut 26 mayınlık son partiyi de boğaza döşeme emri vermişti⁹². Yüzbaşı Hakkı Bey komutasındaki 360 tonluk mütevazi mayın gemisi Nusrat, 17-18 Mart gecesi, bu mayınları 11. hat olarak 100'er metre arayla Müttefik donanmasının manevra sahasının bulunduğu Erenköy Koyu'ndaki Karanlık liman önlerine sahile paralel olarak, biraz da Morto Limanı çevresine yine sahile paralel bir şekilde büyük bir gizlilik içerisinde dökebilmişti. Bu 11. hattın, diğer hatlar gibi Boğaz geçiş yoluna dik olarak değil de, özellikle sahile paralel olarak tesisi, savaşın kaderinin değişmesindeki en önemli faktör olacaktı. Çünkü bu hattın bulunduğu bölgenin, daha önce yapılan keşif ve gözlemlerin sonucu olarak, muhasım savaş gemilerinin hat değiştirme mantığı olduğu anlaşılmıştı. Gelişmeler, bu hattın dâhiyane bir düşüncenin sonucu olarak döküldüğünü göstermekte gecikmeyecektir⁹³.

18 Mart 1915 – Komutanlığını Amiral de Robeck ve Kurmay Başkanlığını Komodor Roger Keyes'in yaptığı, İtilaf Devletleri'ne ait ikisi İngiliz ve birisi Fransız olmak üzere üç deniz tümeninden meydana gelen müşterek donanma⁹⁴, sabah 06.00'da İlyas Dağı mevkii önünde demirli oldukları bölgeden hareketle, Çanakkale Boğazı'na

⁹⁰ Erat, a.g.m., s. 2034.

⁹¹ Türkmen, a.g.m., s. 2290-2291.

⁹² Arı, a.g.e., s. 120; İbrahim Artuç, **1915 Çanakkale Savaşı**, İstanbul 2004, s. 82-85.

⁹³ Selahaddin Adil Paşa, **Mektuplar-Hatıralar**, s. 66; Kurşun, a.g.m., s. 207, Türkmen, a.g.m., s. 2290-2291.

⁹⁴ Erat, a.g.m., s. 2033.

doğru ilerlemeye başladı. En önde Triumph vardı. Diğer gemiler de savaş stratejisine göre onun arasında sıralanmışlardı. Önemli birkaç Fransız zırhlısı da giden bu donanmaya üç mil öteden ateş desteği sağlıyorlardı. Bu büyük donanma saat 10.20’de Boğazın girişine gelmişti. Saat 10.40’da Inflexible’in attığı iki mermi ile başlayan saldırı, 11.30’dan itibaren yoğunlaştı. Osmanlı topçu bataryaları, 12.00’de ilk karşılığı vermişlerdi. Kilitbahir ve Namazgâh istihkâmları, İtilaf donanmasına karşı büyük bir direnç gösterdi. 12.10’da en büyük zırhlılardan birisi olan Bouvet battı. Saat 13’e doğru Vengeance ve Majestic hasar gören zırhlılar arasındaydı. Saat 14.26’da mayın tarama gemileri harekete geçerken, donanma da ateşini sürdürüyordu. Saat 16.09’da savaş dışı kalan Irresistible zırhlısı saat 17.00’de, Ocean zırhlısı ise 18.05’te mayına çarptı ve hemen arkasından da Osmanlı topçusunun geminin dümen mekanizmasını vurması ile battı. Gaulois ise Tavşan adaları önünde önce karaya oturdu, sonra da battı. Mücadelede ilk mermiyi atan Inflexible ile Prince George ve Cornwallis de Osmanlı topçularının ateşinden kurtulmayı başaramayan gemiler arasındaydı. Böylece Irresistible, Ocean, Queen Elizabeth, Inflexible, Agamemnon, Lord Nelson, Triumph, Prince George, Bouvet, Suffren, Gaulois, Charlemagne, Vengeance, Irresistible, Albion, Ocean, Swiftsure ve Majestic gibi İngiliz ve Fransız filolarının büyük ateş gücüne sahip olan savaş gemileri, Çanakkale Boğazı’nın her iki yakasındaki mevzilerden açılan yoğun ateş ve Karanlık Limana dökülen mayınların etkisiyle, toplam mevcutlarının % 35’ini kaybettiler, kurtulmayı başaranlar da Bozcaada ve Midilli yönüne çekilmek zorunda kaldılar⁹⁵. Bu, bölgedeki deniz savaşlarının en büyüğü idi. Türkler açısından kazanılan başarı, sonraki sonuçları da dikkate alındığında, kayıplara oranla gerçekten çok büyüktü⁹⁶. 18 Mart 1915 ta-

⁹⁵ **Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I**, s. 44-45; **The Times**, March 20, 1915, **Saturday**, No. 40807; Kurşun, a.g.m., s. 207; Carl Mühlman, **Çanakkale Savaşı, Bir Alman Subayının Anıları**, İstanbul 2006, s. 64-65; Bingöl, a.g.m., s. 2469; Atabay, a.g.m., s. 1885-1886.

⁹⁶ **Genelkurmay Çanakkale Cephesi Harekâtı**, s. 170-211; **Çanakkale Cephesi Harekâtının Özetlenmiş Tarihi**, s. 31-50.

rihi Türkler için bir zafer ve gurur günü, İtilaf Devletleri açısından ise büyük bir yenilgi olarak Türk ve Dünya tarihindeki yerini almıştır.

19 Mart 1915 – Çanakkale yenilgisine dair haberler, İngiltere ve Fransa’da endişe yarattı ve İngiliz Savaş Konseyi acilen toplantıya çağırıldı⁹⁷. Ancak korkulduğu gibi olmadı. Nitekim İngiltere hükümeti, Amiral de Robeck’e, dört yeni zırhlının yola çıkarıldığını bildirerek, Türk tabyalarının onarılmasına imkân tanımamak için saldırıların hiç kesilmemesi talimatını verdi. Türk tarafında ise, Gelibolu’daki III. Kolordu’nun V. Ordu düzenine sokulması kararlaştırıldı⁹⁸.

19-20 Mart 1915 – Amiral de Robeck, 18 Mart başarısızlığından sonra, Queen Elizabeth başta olmak üzere önemli savaş gemilerinin, Çanakkale ve Gelibolu’ya yönelik bombardıman faaliyetlerini sürdürmeleri konusundaki emrini yineledi⁹⁹.

22 Mart 1915 – İtilaf Devletleri üst düzey komutanları Queen Elizabeth zırhlısında bir toplantı yaptılar. Bu toplantıda, İtilaf Donanma Komutanı de Robeck ile İtilaf Çıkarma Kuvvetleri Komutanı Hamilton, Boğazın sadece donanmayla zorlanamayacağı, büyük çapta bir çıkarma harekâtıyla büyük plânın destekleneceği konusunda fikir birliğine vardılar¹⁰⁰. Türk tarafında ise aynı gün, daha önce başlatılan III. Kolordu’nun beş tümendenden oluşacak olan V. Ordu’ya çevrilmesi çalışmaları tamamlanmıştı¹⁰¹. Bu arada, İtilaf Devletleri’nin kara harekâtıyla ilgili olarak keşiflerde bulunan bir İngiliz uçağı, Saros körfezine düşürüldü. İngiltere’den yola çıkarılan 3.500 tonluk Manica isimli bir sabit balon gemisi de aynı gün Gelibolu yarımadası önlerine gelmişti¹⁰².

⁹⁷ Zekeriya Türkmen, “Çanakkale Savaşlarında Kara Harekâtı”, **Çanakkale Tarihi**, c. IV, İstanbul, 2008, s. 2188-2189.

⁹⁸ Arı, **a.g.e.**, s. 121-122, Erat, a.g.m., s. 2040.

⁹⁹ Bingöl, a.g.m., s. 2394.

¹⁰⁰ **Esat Paşa’nın Hatıraları**, s. 37; Konukçu, “Çanakkale Savaşlarında İtilaf Devletleri Komutanlarının İzlenimleri”, **Çanakkale Tarihi**, c. V, İstanbul 2005, s. 2639-2641.

¹⁰¹ Gencer, “Çanakkale Savaşlarında Türk-Alman İlişkileri”, **Çanakkale Tarihi**, c. V, İstanbul 2005, s. 1898.

¹⁰² Türkmen, a.g.m., s. 2292.

23 Mart 1915 – Amiral de Robeck, Müttefik Devletler Amirallliği'ne bir yazı göndermiş ve özellikle 18 Mart'taki kayıpları da göz önüne alarak, “mayın sorunu düşündüğümüzden daha büyükmüş. Bu sorunu çözene kadar operasyona devam edemeyiz” demiştir¹⁰³. Aynı gün Seddülbahir İtilaf Devletleri donanması tarafından yeni bir bombardımana tabi tutuldu. Ancak Amiral de Robeck, Churchill'e, kara kuvvetlerinin çıkarma yapmasına kadar, donanmanın çok ciddi harekâta bulunmayacağına dair bir mesaj gönderdi.

24 Mart 1915 – Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa, Almanya'nın İstanbul Büyükelçisi Baron von Wangenheim'in da önerisiyle, III. Kolordu'nun V. Ordu düzenine sokulmasından sonra, yeni ordu komutanlığı görevini, Mareşal Liman von Sanders'e teklif etti¹⁰⁴. Liman Paşa bu teklifi geri çevirmedi¹⁰⁵.

25 Mart 1915 – İtilaf Devletleri tarafından kabul edilen çıkarma plânına göre, General Hamilton çıkarma yapmak için Gelibolu yarımadasının güney yarısını tercih etmiştir¹⁰⁶. Ruslar uzun zamandan beri ısrarla en azından bir gemiyle Boğaz harekâtına katılarak İngiltere ve Fransa'yı Boğazlar konusunda yalnız bırakmak istememişler, İngilizler bunu sonunda kabul etmişler ve 25 Mart'ta Askold adlı Rus kruvazörü İtilaf donanması içerisindeki yerini almıştır¹⁰⁷. Diğer taraftan yine aynı gün, V. Ordu Komutanlığı'na atanan Mareşal Liman von Sanders, karargâhıyla birlikte İstanbul'dan Gelibolu'ya geldi¹⁰⁸.

26 Mart 1915 – Liman von Sanders V. Ordu Komutanlığı görevine başladı¹⁰⁹.

¹⁰³ Bingöl, a.g.m., s. 2476.

¹⁰⁴ Enver Konukçu, a.g.m., s. 2522; Akgün, “Çanakkale Muharebelerinde Anzaklardan Esintiler”, **Çanakkale Tarihi**, c. IV, İstanbul 2008, s. 1914.

¹⁰⁵ Ari, a.g.e., s. 123-124.

¹⁰⁶ Bayram Akça, “Çanakkale Savaşlarında Anzakların Rolü”, **Çanakkale Tarihi**, c. IV, İstanbul, 2008, s. 1958.

¹⁰⁷ Erat, a.g.m., s. 2040.

¹⁰⁸ Gencer, a.g.m., s. 1898-1899.

¹⁰⁹ Erikan, **Komutan Atatürk**, s. 105.

27 Mart 1915 – İngiltere Savaş Konseyi, Çanakkale’de deniz harekâtına ara verilmesini kabul etmek zorunda kaldı¹¹⁰.

28 Mart 1915 – Bir Türk uçağı, Müttefik kuvvetlerin Çanakkale bölgesindeki uçak hava meydanlarını bombardıman etmiş ve önemli isabetler kaydetmişti¹¹¹.

29 Mart 1915 – Bir İtilaf filosu Kumkale, Kirte ve Orhaniye tabyalarını bombardıman etti¹¹².

30 Mart 1915 – İtilaf donanmasına ait bir gambot Saros Körfezi’ndeki Kuruçiftlik, Yeniköy, Çınar Limanı, Despot ve Deliyani sırtları ile Koyun Limanı gibi yerleşimleri bombardımana tabi tutmuştur¹¹³.

3 Nisan 1915 – İtilaf donanmasının İntepe ve Hisarlık bataryalarına yönelik fasıllı taarruzları Türk birlikleri tarafından püskürtüldü ve isabet alarak yanmaya başlayan bir mayın arama gemisi Bozcaada’ya doğru zorlukla çekilebildi¹¹⁴. Bu arada Prince of Wales adlı İngiliz zırhlısı, Türk birliklerinin gözlem amaçlı kullandıkları Helles fenerini tahrip ederek çekildi¹¹⁵.

4 Nisan 1915 – İtilaf Devletleri’ne ait Akdeniz Seferî Kuvvetler Genel Karargâhı, Gelibolu yarımadasında yapılması düşünülen kara harekâtı için hazırlıklara girişti ve birlikler ile malzemeler Mısır’dan Limni adasına nakledilmeye başlandı¹¹⁶. Çanakkale Boğazı’nda ise Boğaza yaklaşmaya çalışan bir İtilaf mayın tarama gemisi, Türk bataryalarının şiddetli ateşi karşısında Kumkale açıklarında battı¹¹⁷.

7 Nisan 1915 – İtilaf donanması, tahrip edilen Seddülbahir tabyalarının Türkler tarafından onarılmasına imkân tanımamak için bombardımanına aralıksız devam etti.

¹¹⁰ Arı, a.g.e., s. 124-125.

¹¹¹ Türkmen, a.g.m., s. 2293.

¹¹² Arı, a.g.e., s. 124-125.

¹¹³ Erat, a.g.m., s. 2041.

¹¹⁴ **Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I**, s. 58.

¹¹⁵ Arı, a.g.e., s. 126.

¹¹⁶ Yılmaz, “Çanakkale Kara Savaşlarında 25 Nisan 1915 Çıkarma Harekâtı”, s. 2069.

¹¹⁷ **Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I**, s. 59.

9 Nisan 1815 – İtilaf Devletleri adına kara savaşlarına katılacak kara birlikleri Çanakkale Boğazı önlerine nakledilmeye başlandı.

10 Nisan 1915 – İtilaf Devletleri'nin Akdeniz Seferî Kuvvetler Genel Karargâhı Limni Adası'na vardı¹¹⁸ ve Mondros Limanı önlerinde bulunan Queen Elizabeth gemisinde toplanan İtilaf komutanları, yapılacak kara harekâtına son şeklini verdiler¹¹⁹.

13 Nisan 1915 – Boğazın müdafaasındaki askerî başarıları nedeniyle Bahr-ı Sefid (Akdeniz) Boğazı Kumandanı Cevad Paşa'ya, Almanya devleti tarafından verilecek olan ikinci rütbeden Croix de Fer nişanının alınması için gerekli padişah iradesi çıkarıldı¹²⁰.

14 Nisan 1915 – Müşterek İtilaf donanması, gerçekleştirilecek büyük çıkarma öncesindeki hazırlıklarından olmak üzere, Çanakkale Boğazı'ndaki ileri bataryalara ve avcı siperlerine karşı akşam hava kararınca kadar binlerce bomba atışında bulundu. Ancak bu atışlar uzun mesafeden yapıldığı için fazla etkili olmamıştır. Türk bataryaları da bu saldırıya isabetli atışlarca cevap vermişler, hatta bir İtilaf nakliye gemisi Seddülbahir önünde karaya oturmuştur. Ayrıca Majestic ve Triumph zırhlıları da zarar görerek, Boğazın girişinden uzaklaşmak zorunda kalmışlardır¹²¹.

15 Nisan 1915 – Limni Adası'nın Mondros Limanı'na ve liman açığına toplanan İtilaf devletlerine ait savaş gemileri, çıkarma için son hazırlıklarını yapmaya başladılar¹²².

16 Nisan 1915 – İtilaf donanmasına ait gemiler Maydos'u bombardımana tabi tuttular.

17 Nisan 1915 – İtilaf donanması Kilidülbahir ve Çanakkale şehrini bombardıman etti. Aynı saatlerde, kara çıkarmasına katılacak

¹¹⁸ Yılmaz, a.g.m., s. 2069.

¹¹⁹ Konukçu, a.g.m., s. 2641-2643.

¹²⁰ **Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I**, s. 63-64.

¹²¹ Erat, a.g.m., s. 2042.

¹²² Ellis Ashmead Bartlett, **Çanakkale Gerçeği**, çev. Kurmay Yüzbaşı Rahmi, haz. Muzafer Albayrak, İstanbul 2005, s. 77-78.

kuvvetlerin ağırlıklarının gemilere yükleme işlemi başlatılmıştı¹²³. Diğer taraftan İngiliz kruvazör ve torpido muhripleri tarafından Sakız adasına kadar takip edilen Demirhisar torpidosu, bu takipten daha fazla kaçamayacağıının anlaşılması üzerine, geminin İngilizler eline geçmemesi için torpido mürettebatı tarafından havaya uçurulmuştur. Torpido mürettebatı Sakız'da bulunan görevliler tarafından kurtarılmıştır¹²⁴.

18 Nisan 1915 – Karanlık Liman'ın doğusunda bir İngiliz E-15 denizaltısı batırılarak, 31 kişilik mürettebatından 3 subay ve 21 er sağ olarak kurtarılmıştır¹²⁵.

20 Nisan 1915 – Gece yarısı çıkan fırtına nedeniyle, Boğaz harekâtının ertelenmesi gündeme geldi.

21 Nisan 1915 – Çanakkale Cephesi'nde havanın fırtınalı olması nedeniyle, İtilaf Devletleri plânladıkları çıkarmayı önce 24 ve sonra 48 saat ertelediler¹²⁶.

23 Nisan 1915 – İngiltere adına 120.000 askeri taşıyan 150 adet nakliye gemisi, Limni Adası'nın Mondros Limanı'na ulaştı. Bu kuvvetlerin bölgeye intikali ve son hazırlıkların tamamlanabilmesi amacıyla, o gün başlatılması plânlanan çıkarma harekâtı, iki gün daha ertelendi¹²⁷.

24 Nisan 1915 – General Hamilton'ın idaresi altında Mondros Limanı'nda bulunan İtilaf Devletleri'ne ait irili ufaklı 200 gemi, dünyanın o zamana kadar yapılmış en büyük amfibi çıkarma harekâtını gerçekleştirmek üzere yola çıktı. Çıkarma için ilk götürülen kuvvetlerin miktarı 50.000 kadardı¹²⁸, ama bu miktar, ilerleyen zaman içerisinde yarım milyondan fazlaya çıkarılacaktı. Bu çıkarmada Fransız-

¹²³ Arı, a.g.e., s. 129.

¹²⁴ Erat, a.g.m., s. 2042.

¹²⁵ **Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I**, s. 90-91.

¹²⁶ Konukçu, a.g.m., s. 2644, 2709.

¹²⁷ Akgün, a.g.m., s. 1914-1915.

¹²⁸ Yılmaz, a.g.m., s. 2069, 2073.

lar Boğazın Anadolu sahillerine, İngilizler ve Anzaklar ise Gelibolu sahillerine çıkarma yapacaklardı.

25 Nisan 1915 – Gelibolu’ya çıkarma yapmak amacıyla gece yarısına doğru yola çıkarılmış olan İtilaf birlikleri, gece 01.00’de Gökçeada ile Gelibolu Yarımadası arasında belirlenen yere vardılar. Triumph, Majestic ve Bacchante, hedef şaşırtmak üzere boş olarak ilerlerlerken, diğer gemilerdeki birlikler, daha küçük gemi ve çoğunlukla filikalara bindirilerek kıyıya sevkedildiler. Saat 03.00’te ay batıp, ortalık zifiri karanlığa gömüldükten yarım saat sonra, çıkarmaya başlama emri verildi. Harekât büyük bir sessizlik içerisinde icra edilmeye başlandı ve gemilerden indirilen askerler, günün ilk ışıklarına kadar devam eden kısa bir yolculuk sonucunda, kendilerine büyük bir zafer sağlayacaklarını düşündükleri Gelibolu’nun batı ve kuzeybatı yönündeki Arıburnu sahillerine çıkmaya başladılar¹²⁹. Arıburnu’ndan başka, İtilaf Devletleri Seddülbahir ve Kumkale’ye de büyük miktarlarda asker çıkardılar¹³⁰. 25 Nisan’da güneşin ağarmasından sonra Gelibolu Yarımadası’nda İtilaf Devletleri’nin çıkarma durumlarının şu şekilde gerçekleştiği görülmüştü: İngiliz ve Anzac birlikleri Gelibolu Yarımadası’nın batı sahilinde Zığındere’ye ve Kabatepe batısındaki Arıburnu ve Tekkeburnu civarlarına, Fransız birlikleri ise Anadolu yakasındaki Beşik ve Kumkale’ye çıkarma yapmışlardı¹³¹. Bu suretle deniz mücadelesinden sonra Çanakkale Savaşları diye bilinen büyük mücadelenin, kara savaşları evresi başlamış oldu¹³². Bu çıkarma karşısında, 19. Tümen Kumandanlığı’na, Boğaza hakim olan yüksek araziye tehdit eden ve Yeni Zelandalılar ile Avustralyalılardan oluşan Anzak hücumunu durdurması emri verilmişti. Yarbay Musta-

¹²⁹ Akgün, a.g.m., s. 1915-1916.

¹³⁰ **Çanakkale Cephesi Harekâtının Özetlenmiş Tarihi**, s. 65-72; A. Thomazi, **Çanakkale Deniz Savaşı**, çev. Hüseyin Işık, Ankara 1997, s. 59-63; Ian Hamilton, **Gelibolu Hatıraları 1915**, Türkçesi: Mehmet Ali Yalman – Nurer Uğurlu, Örgün Yayınevi, İstanbul 2006, s. 99-114.

¹³¹ Atabay, a.g.m., s. 1887.

¹³² **Mustafa Kemal, Arıburnu Muharebeleri Raporu**, s. 19; **Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I**, s. 86-87; Edward J. Erickson, **Size Ölmeyi Emrediyorum, Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Ordusu**, çev. Tanju Akad, İstanbul 2003, s. 114-115; Esat Paşa’nın Hatıraları, s. 53.

fa Kemal bu emir karşısında Tümenini Kemalyeri üzerinden ileri sürmüş, Anzak hücumunun gücünü sezerek, Liman von Sanders ile ters düşmek pahasına ihtiyat olduğu halde inisiyatifi ele almıştı¹³³. Bu muharebenin en kritik anında da 57. Piyade Alayı'na şu şekilde bizzat komuta etmişti: "Size ben taarruz emretmiyorum, ölmeyi emrediyorum! Biz ölünceye kadar geçecek zaman zarfında yerimize başka kuvvetler ve kumandanlar kaim olabilir". Bu büyük emrin, sonradan Türkler tarafından muharebenin ilk gününün tayin edici manevrası olduğu anlaşılacaktı¹³⁴. 34 yaşındaki Yarbay Mustafa Kemal'in günlük askerî rapordaki sözleri, esasında Çanakkale savaşlarının kaderini erkenden belirliyordu: "kazandığımız an, o andı"¹³⁵.

25-26 Nisan 1915 – İtilaf Birleşik Donanmasının Conkbayırı ve Hisarlık mevkillerine yaptıkları çıkartma, Türk piyadelerinin büyük çabaları sonucunda püskürtüldü. Benzer durumlar Kumkale'de de Fransızlara karşı yapılmaktaydı. 26 Nisan'da Queen Elizabeth, Canopus ve Doris zırhlıları, Türk topçu tabyalarını bombardıman ederek, Seddülbahir'e yeni bir çıkarma girişiminde bulundular. Fransızlar Kumkale'de tutunmaya başladılar. İtilaf Donanmasının bir kısmı ise Saros'da toplandı¹³⁶.

27 Nisan 1915 – Sahil kısmına püskürtülen Anzakların toparlanıp yeni bir taarruza kalkışmalarından önce, kendilerine yönelik karşı bir taarruz gerçekleştirildi¹³⁷. O gün yapılan muharebelerin çok önemli bir sonucu vardı: küçük ölçüdeki dalgalanmalar dışında, o gün taraflar arasında oluşan savunma hatları, bundan sonraki muharebeler boyunca bir daha değişikliğe uğramayacaktı. Başka bir ifadeyle bundan böyle taraflar, toprağa gömülecek, hergün kısa ve kanlı mücadele-

¹³³ Mustafa Kemal, Arıburnu Muharebeleri Raporu, s. 22.

¹³⁴ Mustafa Kemal, Anafartalar Muharebatına Ait Tarihçe, yay. Uluğ İğdemir, Ankara 1990, s. XVII; Erickson, Size Ölmeyi Emrediyorum, s. 115; A. Mete Tuncoku, Anzakların Kaleminden Mehmetçik Çanakkale 1915, Ankara 2000, s. 79; Günesen, Çanakkale Savaşları, s. 147; Naşit Hakkı Uluğ, Çanakkale Destanının 50. Yılı, Ankara 1965, s. 88-90.

¹³⁵ Akgün, a.g.m., s. 1916, 1922.

¹³⁶ Esat Paşa'nın Hatıraları, s. 65-70; Arı, a.g.e., s. 134-135.

¹³⁷ Akça, a.g.m., s. 1959.

lelerin sürüp gideceği mevzi muharebeleri gerçekleştireceklerdi¹³⁸. Kumkale’de ise Fransızlar kıyıda tutunabilmişler, ancak ilerleyememişlerdi¹³⁹. Türk uçaklarının yaptığı yeni keşiflerde, Gelibolu Yarımadası önünde 73 adet düşman nakliye gemisi sayılmıştı¹⁴⁰.

28 Nisan 1915 – İngilizlerin Çanakkale önlerindeki büyük zırhlılarından Lord Nelson Çanakkale şehrine yönelik büyük bir bombardıman faaliyetinde bulundu. Şehirde önemli tahribat meydana geldi ve yangınlar iki gün kadar sürdü¹⁴¹. Aynı gün İtilaf Devletleri’nin çıkarmadan sonra cepheye karşı ilk yarma denemesi, Seddülbahir kıyı başında yapıldı ve Kirte Köyü’nün ele geçirilmesi plânlandı. Bu hücum 9. Piyade Tümeni’nin sıkı müdafaası karşısında başarılı olamadı. Her iki taraf da büyük insan kayıplarına uğradılar¹⁴². Bu suretle, sonradan Birinci Kirte Muharebesi olarak adlandırılacak savaş sona ermiş oldu. Aynı gün Kumkale’ye çıkan Fransız askerleri gemi desteğini de arkalarına almak suretiyle tutunmaya çalışmışlarsa da, Türk birlikleri tarafından püskürtülüp, çekilmeye mecbur kalmışlardır. Savaş bundan sonra ağırlıklı olarak Gelibolu Yarımadası’nda yaşanmaya başlayacaktır¹⁴³.

29 Nisan 1915 – Çanakkale’deki Anzak Generallerinden William Birdwood, Londra’ya göndermiş olduğu bir mektubunda, çıkarma için belirlenen noktadan başlayamamalarının, çıkarmanın başarısızlığındaki en önemli faktör olduğunu ifade etmiştir¹⁴⁴. Aynı gün İtilaf Devletleri donanması tarafından Gelibolu Yarımadası’ndaki Maydos kasabası bombardıman edildi ve burada ilk yanan bina da, ağzına kadar yaralılarla dolu olan bir hastane oldu. Yangının büyümesi sonucunda birçok Türk ve bunların yanı sıra 25 tane de İngiliz yaralı ya-

¹³⁸ Çanakkale Cephesi Harekâtının Özetlenmiş Tarihi, s. 76.

¹³⁹ Türkmen, a.g.m., s. 2191.

¹⁴⁰ Türkmen, a.g.m., s. 2295.

¹⁴¹ **Kuşunun Son Ötüşü/The Last Cry Of The Swan, Çanakkale Destanı/The Legend Of Çanakkale**, İstanbul 1999, s. 171.

¹⁴² Orhan Yıldırım, **Çanakkale Muharebeleri**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1966, s. 24; Fikret Güneşen, **Atatürk ve Çanakkale, Size Ölmeyi Emrediyorum!**, İstanbul 2006, s. 193-196; Erickson, **Size Ölmeyi Emrediyorum**, s. 118; Tuncay Yılmaz, “Çanakkale Kara Savaşlarında Cepheler”, **Çanakkale Tarihi**, c. IV, İstanbul 2008, s. 2231-2233.

¹⁴³ **Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I**, s. 81, 88, 93.

¹⁴⁴ Akgün, a.g.m., s. 1924.

narak öldü¹⁴⁵. Görüldüğü gibi İtilaf Devletleri, hastaneleri bombardıman etmekten de geri durmuyorlardı.

29-30 Nisan 1915 – İngiltere’de olduğu gibi, İtilaf Devletleri’nin 25 Nisan’da yapmış oldukları çıkarmanın başarısızlığıyla ilgili haberler, moral bozukluğu yaratmaması ve hükümetlerin politikalarına yönelik tepkilerden çekinildiği için, ilk günlerde Avustralya ve Yeni Zelanda kamuoyuna duyurulmamıştır. Çıkarmaya dair haberler ilk kez 29 ve 30 Nisan tarihlerinde Avustralya ve Yeni Zelanda basınında yer almaya başladı. Ancak haberler başarısızlık olarak değil de, “İlerle Avustralya! Birliklerimizin Türkiye’ye Başarılı Çıkarması”, Avustralyalılar Hareket Halinde”, “Cesaret Gösterisi” vs. gibi başlıklarla duyurulabildi¹⁴⁶.

30 Nisan 1915 – 19. Tümen Kumandanı Kurmay Yarbay Mustafa Kemal Bey, savaş sırasında göstermiş olduğu faal ve fedakâr hizmetlerden dolayı, Padişah tarafından gümüş imtiyaz madalyasıyla ödüllendirilmiştir¹⁴⁷.

1 Mayıs 1915 – Türk kuvvetleri Arıburnu Cephesinde İtilaf askerlerine karşı saldırıya geçerek, Anzakları geri püskürttüler¹⁴⁸. Aynı gün bir Avustralya-İngiliz denizaltısı olan AE-2, Marmara denizine girme teşebbüsünde bulunurken Türk harp gemileri tarafından batırıldı¹⁴⁹. O günün en çarpıcı gelişmelerinden birisi de, İtilaf Devletleri uçaklarının, Eceabat’ta bulunan hastaneyi bombardımanlarıdır. Bilhassa İngilizlere ait muharebe gemileri ve uçakları, yaralı taşıyan gemilere saldırmakta tereddüt etmiyorlar, dahası hastaneleri dahi tahrip etmekten çekinmiyorlardı. O gün 2.500 yaralı askeri bulunduran hastaneye yapılan saldırı sonucunda, ikisi İtilaf askeri olmak üzere, Osmanlı askerlerinden de hayatını kaybedenler olmuştu¹⁵⁰.

¹⁴⁵ Konukçu, a.g.m., s. 2511.

¹⁴⁶ Akgün, a.g.m., s. 1924.

¹⁴⁷ Nusret Baycan, **Atatürk’ün Nişan ve Madalyaları**, Ankara 1986, s. 88-89; “Çanakkale Muharebeleriyle İlgili Menkibeler”, **Çanakkale Muharebeleri 75 nci Yıl Armağanı**, Ankara 1990, s. 185; **Komutanların Biyografileri**, s. 4; Günesen, **Çanakkale Savaşları**, s. 155.

¹⁴⁸ Günesen, **Size Ölmeyi Emrediyorum**, s. 202-204.

¹⁴⁹ **Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I**, s. 95.

¹⁵⁰ Tuncay Yılmaz, “Çanakkale Savaşlarında Sağlık Hizmetleri”, **Çanakkale Tarihi**, c. IV, İstanbul 2008, s. 2351.

1-2 Mayıs 1915 – Yarbay Mustafa Kemal, 24 saat durmadan devam eden 1 Mayıs muharebelerinden sonra, şu meşhur emrini yayınladı: “Benimle beraber burada muharebe eden bütün askerler kesinlikle bilmelidirler ki, bize verilen namus görevini tam olarak yerine getirmek için bir adım geri gitmek yoktur. Rahatlıkla uyuma yolunu aramanın, bu rahatlıktan yalnız bizim değil, bütün milletimizin ebedî olarak yoksun kalmasına sebep olacağını hepimize önemle hatırlattım. Bütün arkadaşlarımın, fikir birliğinde olduklarına ve düşmanı denize dökmedikçe yorgunluk belirtisi göstermeyeceklerine şüphem yoktur”¹⁵¹.

2-4 Mayıs 1915 – İtilaf çıkarma kuvvetlerinin bir kısmı Seddülbahir’de Türk birliklerine karşı bazı başarılar elde ettiler ve karada tutunmaya başladılar. Kabatepe’de ise durum Türk birliklerinin lehineydi¹⁵².

5 Mayıs 1915 – Askerî gelişmelerin yoğunluğu nedeniyle Arıburnu Cephesi’nin önemi artınca, Başkumandanlık Vekâleti bölgeyle ilgili yeni bir düzenleme yaptı. Bu yeni düzenlemeye göre, Anadolu grubu, Kuzey grubu (Arıburnu ve Anafartalar bölgesi), Güney grubu (Alçıtepe’nin güney kesimi) ve Saros grubu olarak yeniden düzenlendi. Kuzey grubunun kumandanlığına Esat Paşa getirilirken, Güney grubuna ise Alman asıllı Weber Paşa atandı¹⁵³. Bu bölgede görev yaptığı 25 Nisan’dan 5 Mayıs tarihine kadar tüm birlikler 19. Tümen Komutanı Yarbay Mustafa Kemal’e bağlı kalmıştı. Bu yeni düzenlemeden sonra, Yarbay Mustafa Kemal sadece 19. Tümen Komutanlığı görevini yerine getirecekti¹⁵⁴. Görev değişikliği ise 17 Mayıs’ta gerçekleştirilecektir.

6 Mayıs 1915 – İngiliz kuvvetlerinin Kirte Köyü’nü ele geçirmek için yaptıkları hücum Türkler tarafından tekrar püskürtüldü. İngiliz

¹⁵¹ Çanakkale Cephesi Harekâtının Özetlenmiş Tarihi, s. 81.

¹⁵² Konukçu, a.g.m., s. 2117-2118; Arı, Birinci Dünya Savaşı Kronolojisi, s. 138-139.

¹⁵³ Konukçu, a.g.m., s. 2512; Türkmen, a.g.m., 2197.

¹⁵⁴ Akça, a.g.m., s. 1960.

başarısızlığıyla birlikte İkinci Kirte Muharebesi de Türklerin üstünlüğü ile sonuçlandı¹⁵⁵. Aynı gün Seddülbahir’de Alçıtepe’yi ele geçirmek için 50.000 kişilik büyük bir İtilaf kuvveti de saldırıya geçmiştir¹⁵⁶.

8 Mayıs 1915 – İngilizlerin, son hücumda Helles Burnu bölgesinde kaybettikleri 6.500 kişi ile birlikte, bölgedeki toplam kayıpları 20.000 kişiyi aşmıştı. Churchill’in bu durum karşısında hala harekâta ısrar etmesi üzerine, İngiliz Deniz Kuvvetleri Başkomutanı Lord Fischer kendisine çıkışarak, şu sert sözleri sarfetmişti: “Kahrolası Çanakkale! Hepimizin mezarı olacak”. Diğer taraftan 25 Nisan’daki çıkarmanın başarısız olduğuna dair haberler, Avustralya ve Yeni Zelanda basınında ilk kez gerçek şekliyle yer almaya başladı¹⁵⁷. Bu arada Türk Karargâhı’na Alman ve Macar gazeteciler gelmişti¹⁵⁸.

9 Mayıs 1915 – İtilaf Devletleri’ne ait uçaklar, üzerlerinde Hilâl-i Ahmer işareti olan Akbaş Tekkesi hastane çadırlarını bombardıman ederek, yaralı Türk askerlerine karşı savaş hukukuna aykırı bir şekilde davrandılar. Bu arada elde edilen bir İtilaf günlük emrinde, bilhassa hastane ve sargı merkezlerine atış yapılması istenmekteydi. Enver Paşa, Amerikan Sefareti vasıtasıyla, İtilaf Devletleri’nin savaş hukukuna aykırı hareketleri sürdürmeleri halinde, sivil ve asker İngiliz esirlerine misillemede bulunulacağını ifade etmiştir¹⁵⁹.

11 Mayıs 1915 – Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa, cepheyi teftiş etmek amacıyla Gelibolu Yarımadası’na geldi ve çeşitli denetlemeler ve ziyaretlerde bulundu¹⁶⁰. Bu ziyareti sırasında V. Ordu Komutanı Liman von Sanders ile birlikte hazırladıkları plân gereği, İngilizlerin denize dökülmeleri ve yarımadada imhalarını

¹⁵⁵ Selahattin Çetiner, *Çanakkale Savaşı Üzerine Bir İnceleme*, İstanbul 1999, s. 98-99; Erickson, *Size Ölmeyi Emrediyorum*, s. 119; Günesen, *Size Ölmeyi Emrediyorum*, s. 216-218.

¹⁵⁶ Arı, *a.g.e.*, s. 139.

¹⁵⁷ Akgün, *a.g.m.*, s. 1923-1924.

¹⁵⁸ Konukçu, *a.g.m.*, s. 2576.

¹⁵⁹ *Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I*, s. 110-111.

¹⁶⁰ Günesen, *Çanakkale Savaşları*, s. 182; Günesen, *Size Ölmeyi Emrediyorum*, s. 225.

amaçlayan genel bir taarruza karar verilmiştir. Bu taarruzun, 19 Mayıs tarihinde yapılması plânlanmıştır¹⁶¹.

12 Mayıs 1915 – İngiliz Implacable zırhlısı, Boğazın Anadolu kesimindeki tabyaları bombardıman etmiş, mukabele edilmesi üzerine yaralanıp geri çekilmek zorunda kalmıştır¹⁶².

12-13 Mayıs 1915 – Muavenet-i Milliye Muhribi, Morto Koyu’nda bulunan ve İngiliz donanmasının en güçlü zırhlılarından birisi olan Goliath zırhlısını, gece yarısı saat 01.15’te üç torpil atışıyla batırdı¹⁶³. Bu olayda, komutanlarıyla birlikte beşyüzden fazla İngiliz askeri hayatını kaybetmişti¹⁶⁴.

14 Mayıs 1915 – Gelibolu’dan her geçen gün yeni mağlubiyet haberlerinin gelmesi, Londra’yı düşündürmeye başlıyor, ancak yenilen kumandanlar, giriştikleri bu mücadeleleri başarıya dönüştürmeden bırakmak istemiyorlardı. İtilaf Devletleri Donanma Komutanlığı Kurmay Başkanı Keyes’in, bütün yenilgi ve başarısızlıklara rağmen, hala bir saldırı denemesi daha yapmak için ısrar etmesi üzerine, Amiral de Robeck’in Queen Elizabeth’in güvertesinde organize ettiği yeni toplantıya katılan amiraller de yeni bir harekâta sıcak bakmaya başlamışlardı. Bunun üzerine bu talep, Londra’daki Savaş Konseyi’ne iletildi. Ancak bu toplantıda konuşan Amiral Fischer, yeni bir harekât düşüncesi karşısında, duygularını çok sert bir şekilde ifade etti. Bu “Çanakkale sersemliğine artık daha fazla katılamayacağımı” belirterek, istifa etme sinyalleri verdi¹⁶⁵.

15 Mayıs 1915 – Çanakkale’deki başarısızlıkların, İtilaf Devletleri komuta zincirinde ortaya çıkardığı fikir ayrılıklarının ilk sonucu

¹⁶¹ Türkmen, a.g.m., s. 2197-2198.

¹⁶² **Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I**, s. 101.

¹⁶³ Ayhan Yüksel, “Çanakkale Savaşlarında Sultanhisar Torpidosu, Muavenet-i Milliye Muhribi: Mürettebatı ve Faaliyetleri”, **Çanakkale Tarihi**, c. IV, İstanbul 2008, s. 2061; Nutku, **Çanakkale Şanlı Tarihi**, s. 43-44, Erat, a.g.m., s. 2044; Konukçu, a.g.m., s. 2513.

¹⁶⁴ **Türk Deniz Harp Tarihinde İz Bırakan Gemiler, Olaylar ve Şahıslar, Muavenet-i Milliye ve Goliath’ın Batırılışı**, Pirî Reis Araştırma Merkezi Yayınları, ?, s. 49-75.

¹⁶⁵ Akgün, a.g.m., s. 1923.

alındı ve Amiral Lord Fischer görevinden istifa etti¹⁶⁶.

17 Mayıs 1915 – Amiral Lord Fischer’in istifası, İngiliz hükümetindeki ilk çatlak değildi. Depremin en büyüğü 17 Mayıs’ta gerçekleşti ve İngiliz Deniz Bakanı Chruchill görevinden istifa etti¹⁶⁷, daha doğrusu ortaya çıkan hükümet bunalımının yegâne sebebi olarak görüldüğü için, yeni kurulan hükümette Churchill’in görev almaması sağlandı¹⁶⁸. Türk tarafında da daha önce (5 Mayıs) bazı görev değişiklikleri olmuştu ki, şimdi sıra bunların uygulamaya konulmasına gelmişti. Nitekim Çanakkale Cephesi’nde Kurmay Yarbay Mustafa Kemal Bey, üzerinde bulunan 19. Tümen Kumandanlığı’na ilave olarak yaptığı Arıburnu Cephesi Kumandanlığı vazifesini tamamladı. Yeni düzenleme sonucunda Esat Paşa, Kuzey Grubu Kumandanı adıyla Arıburnu bölgesini de kendi komutasına aldı¹⁶⁹. Mustafa Kemal bu görev değişikliği nedeniyle, Kemalyeri’nden askerlerine hitaben bir veda mektubu hazırladı ve müteakiben bunu kendilerine tebliğ ettirdi¹⁷⁰.

17-18 Mayıs 1915 – İtilaf Devletleri açısından işlerin yolunda gitmemesi karşısında, İngiltere hükümeti Rusya’dan Gelibolu yarımadasına asker göndermesi talebinde bulundu¹⁷¹.

18 Mayıs 1915 – Kuzey Grubu sahasındaki Arıburnu bölgesinde, saat 20.00’de İngilizlere yönelik olarak dört tümenin katıldığı büyük bir taarruz başlatıldı. Ancak başarılı olunamadı¹⁷².

19 Mayıs 1915 – Bir gün önce akşam saatlerinde başlayan taarruza, seher vaktiyle birlikte tekrar başlandı. Enver Paşa ve Liman Paşa’nın daha önce (11 Mayıs) yapmış oldukları plân doğrultusunda

¹⁶⁶ Günesen, **Çanakkale Savaşları**, s. 179-180.

¹⁶⁷ Atabay, a.g.m., s. 1887.

¹⁶⁸ Akgün, a.g.m., s. 1923.

¹⁶⁹ Mustafa Kemal, **Arıburnu Muharebeleri Raporu**, s. 133-134; Erikan, **Komutan Atatürk**, s. 122.

¹⁷⁰ Enver Konukçu, “Kemalyeri (25 Nisan 1915-17 Mayıs 1915)”, **Çanakkale Tarihi**, c. IV, İstanbul 2008, s. 2099, 2140-2141.

¹⁷¹ Atabay, a.g.m., s. 1887.

¹⁷² Türkmen, a.g.m., s. 2198.

gerçekleştirilen ve 42.000 kişilik bir kuvvetle Anzaklara yönelik olarak yapılan Arıburnu taarruzunda, Türk birlikleri başarı elde edemediler¹⁷³. 19, 2, 5 ve 16. Tümenler büyük zayiata uğradılar¹⁷⁴. Arıburnu Ccephesi'ndeki İngilizleri denize dökmeyi hedefleyen, ancak muvaffak olunamayan bu taarruzda, iki Türk uçağı da taarruzu desteklemek için, Müttefik çıkarma gemilerini ve ordugâhını bombalamışlardı.

21 Mayıs 1915 – İngilizlerin 2.650 tonluk Ben My Chree uçak gemisi, Short 184 tipi iki deniz torpil uçağını da alarak, harekâta destek amacıyla Çanakkale Boğazı önlerine geldi¹⁷⁵.

23 Mayıs 1915 – Türk ve İtilaf Devletleri tarafları, büyük miktarlara ulaşan ölümlerini gömmek için bir ateşkes yapmaya ve geçici olarak savaşmamaya karar verdiler¹⁷⁶. Bu, Çanakkale kara muharebelerinde o âna kadar verilen biricik fasıla idi¹⁷⁷.

24 Mayıs 1915 – Bir gün önce kararlaştırıldığı gibi, Türkler ve İtilaf birlikleri arasında sabah 09.30 ile 16.30 saatleri arasında geçerli olmak üzere yapılan ateşkes yürürlüğe girdi ve taraflar karşılıklı olarak cesetlerini toplayarak defnettiler¹⁷⁸.

25 Mayıs 1915 – Çanakkale'deki büyük İngiliz zırhlılarından Triumph, Arıburnu önlerinde, Binbaşı Otto Hershing komutasındaki müttefik Alman U-21 denizaltısından atılan bir torpil neticesinde batırıldı¹⁷⁹. Aynı gün İngiliz donanmasına ait bir E-11 denizaltısı, Çanakkale Boğazı'nı aşırp Marmara'ya girmiş ve Haliç önlerinde su üstüne çıkmıştı. Ancak bu beklenmeyen ve istenmeyen konuk, en son

¹⁷³ Yılmaz, a.g.m., s. 2225-2229; Turhan Seçer, **Destanlaşan Çanakkale, Deniz-Kara-Hava Savaşları**, İstanbul 2005, s. 174-176; Günesen, **Çanakkale Savaşları**, s.183-188.

¹⁷⁴ Türkmen, a.g.m., s. 2198.

¹⁷⁵ Türkmen, a.g.m., s. 2296.

¹⁷⁶ Erickson, **Size Ölmeyi Emrediyorum**, s. 119.

¹⁷⁷ Konukçu, a.g.m., s. 2513; Arı, **a.g.e.**, s. 148-149.

¹⁷⁸ Hamilton, **Gelibolu Hatıraları**, s. 168.

¹⁷⁹ **Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I**, s. 127; Erat, a.g.m., s. 2045; Konukçu, a.g.m., s. 2514.

Tersane'nin biraz açığında bulunan İstanbul şilebini torpilleyerek, geldiği gibi derin sulara dalıp kaybolmuştur¹⁸⁰.

27 Mayıs 1915 –İngilizlerin Boğaz harbindeki önemli ve büyük zırhlılarından Majestic, 25 Mayıs'taki Triumph hadisesinin benzeri bir şekilde, Seddülbahir önlerinde iken, yine Binbaşı Otto Hershing idaresindeki Alman U-21 denizaltısının atmış olduğu bir torpille batırılmıştır. Mürettebatından 40 kişi kurtarılamamıştır¹⁸¹. Çıkarma birliklerine yönelik olarak aynı gün Türk uçaklarından propaganda beyannameleri atılmıştır. İngilizce ve Fransızca olarak cephenin her iki yakasına atılan beyannameler, Müttefik kuvvetlerin morallerini bozmaya ve birlikler içerisindeki Müslüman askerlerin etkilenmesine yönelikti.

31 Mayıs 1915 – Müttefik kuvvetlere ait bir uçak, Maydos kasabasında bulunan Hilâl-i Ahmer hastanesine yönelik bir hava taarruzunda bulundu. Bu durum derhal protesto edildi¹⁸².

1 Haziran 1915 – Gelibolu Yarımadası'nda büyük başarılar gösteren 19. Tümen Kumandanı Mustafa Kemal Bey, albaylık rütbesine terfi ettirildi¹⁸³.

2 Haziran 1915 – Gelibolu yarımadasındaki Arıburnu ve Ağıldere mevki tekrar Albay Mustafa Kemal'in görev alanına dahil edildi¹⁸⁴.

3 Haziran 1915 – İngiliz donanmasının en güçlü zırhlılarından olan Goliath'ı 12-13 Mayıs gecesi batıran Muavenet-i Milliye Muhribi'nin 157 kişilik personeli madalyalarla taltif edildi¹⁸⁵.

¹⁸⁰ Konukçu, a.g.m., s. 2719-2720.

¹⁸¹ **Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I**, s. 128; Konukçu, a.g.m., s. 2514; Erat, a.g.m., s. 2045.

¹⁸² Türkmen, a.g.m., s. 2296.

¹⁸³ **Komutanların Biyografileri**, s. 2; Uluğ İğdemir, **Atatürk'ün Yaşamı**, c. I, 1881-1918, Ankara 1988, s. 45.

¹⁸⁴ **Mustafa Kemal, Anafartalar Muharebatı**, s. 3; İğdemir, **Atatürk'ün Yaşamı**, s. 46.

¹⁸⁵ Yüksel, a.g.m., s. 2061.

4-6 Haziran 1915 – İngiliz birlikleri, Kirte Köyü’ne karşı üçüncü kez harekete geçmişler, Türk hatlarını savunan 9. ve 12. Piyade Tümenlerine karşı birkaç tümenlik kuvvet göndermişlerdi. Donanma da Türk siperlerini bombardımana tabi tutarak, bu taarruza destek verdi. Türk birlikleri çok zor durumlarda kaldılar. Ancak saat akşam 20’yi gösterdiğinde bütün hücumlar püskürtülmüş ve cephe tekrar istikrara kavuşturulmuştu. Bu muharebede İngilizlerin 4.500, Fransızların 2.000 kaybına karşılık, Türkler 3 subay ve 49 asker yitirmişlerdi, 62 subay ve 4.903 er de yaralanmıştı¹⁸⁶. Üçüncü Kirte Savaşı da Türklerin üstünlüğüyle sonuçlanmıştı¹⁸⁷.

7 Haziran 1915 – İngiltere’de Çanakkale Komitesi adıyla bir komite oluşturuldu¹⁸⁸. Bu komite, Çanakkale cephesi ile ilgili gelişmeleri ve özellikle bu cephede yapılan hata ve ihmalleri araştırmak amacıyla oluşturulmuştu¹⁸⁹.

9 Haziran 1915 – 19. Tümen Kumandanı Albay Mustafa Kemal Bey, bağlı olduğu Şimal Grubu Kumandanı Esat Paşa’yı kesin bir kararlılıkla ve net bir şekilde şöylece ikaz etmekteydi: “Düşman ilk malik olacağı fazla kuvvetlerini Ağıldere’ye nakledecek”¹⁹⁰.

17 Haziran 1915 – Arıburnu’nda Türk mevzileri üzerinde keşif uçuşu yapan bir İngiliz uçağı, topçu ateşiyle vurulup, siperlerin gerisine düşürülmüştür¹⁹¹.

21-22 Haziran 1915 – Gelibolu Yarımadası’ndaki Kerevizdere mevkiinde Türk birlikleri ile Fransızlar arasında Birinci Kerevizdere Muharebesi yapıldı¹⁹². Bu mevkie karşı yapılan Fransız hücumu, Türk birliklerinin büyük direnişiyi karşılaştı ve şiddetle püskürtül-

¹⁸⁶ Çetiner, *Çanakkale Savaşı Üzerine Bir İnceleme*, s. 102-104; Erickson, *Size Ölme-yi Emrediyorum*, s. 121; Esat Paşa’nın Hatıraları, s. 142-144; Günesen, *Size Ölme-yi Emrediyorum*, s. 253-256.

¹⁸⁷ Yılmaz, a.g.m., s. 2238.

¹⁸⁸ Atabay, a.g.m., s. 1887-1888.

¹⁸⁹ Akgün, a.g.m., s. 1923.

¹⁹⁰ Arı, *a.g.e.*, s. 156.

¹⁹¹ Türkmen, a.g.m., s. 2297.

¹⁹² Yılmaz, a.g.m., s. 2239-2240.

dü¹⁹³. Aynı gün, Osmanlı istihbarâtı, İtilaf Devletleri'nin, Çanakkale'de boğucu gazlar ihtiva eden kimyasal silahlar kullandıklarını haber almıştı¹⁹⁴.

28 Haziran 1915 – Seddülbahir'deki İtilaf kuvvetleri Zığındere yönünde yoğun saldırıya geçtiler. Türk birlikleriyle şiddetli çarpışmalar oldu¹⁹⁵. 5 Temmuz'a kadar sürecektir olan bu mücadeleler, Zığındere Muharebesi olarak adlandırılacaktır¹⁹⁶.

2 Temmuz 1915 – Osmanlı Başkumandanlık Vekâleti, İtilaf Devletleri'nin Çanakkale'de kimyasal silah kullanmalarını, tarafsız ve dost ülkeler nezdinde protesto edeceklerini açıkladı.

4 Temmuz 1915 – Bir Alman U-21 denizaltısı tarafından, Seddülbahir önlerinde bulunan iki bacalı Fransız nakliye gemisi Carthage torpillenerek batırılmıştır¹⁹⁷.

5 Temmuz 1915 – İngilizlerle Türkler arasında 28 Haziran'da başlayan ve yarımada'daki en kanlı çarpışmalara sahne olan Zığındere Muharebesi'nin son günü yaşandı. Bu muharebelerde Türk tarafının kaybı gerçekten çok fazladır. Öyle ki sadece 5 Temmuz çarpışmalarındaki Türk kaybı 5.000, 28 Haziran tarihinden beri toplam kaybı ise 16.000 kişidir ki, bu rakamlar, cephe'deki en ağır kayıplardan birini ihtiva etmektedir. Güney Grubu Komutanlığı bu feci durum karşısında birkaç saatlik dahi olsa bir ateşkes talebinde bulundu. General Hamilton bu ateşkesi arzu etmesine rağmen, kurmaylarının uyarısıyla reddetti. Sonuçta ateşkes yapılmamış ve savaşa devam edilmiştir. Ancak sıcak havada kokan cesetler, İngilizler için de

¹⁹³ Çetiner, **Çanakkale Savaşı Üzerine Bir İnceleme**, s. 104-105; İhsan İlgar, **Çanakkale Savaşları 1915**, Ankara 1982, s. 119-121; **Esat Paşa'nın Hatıraları**, s. 151-153; Günenen, **Size Ölmeyi Emrediyorum**, s. 257-259.

¹⁹⁴ **Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I**, s. 141.

¹⁹⁵ Tuncay Yılmaz, "Zığındere'yi Anlamak", **Yakın Tarih İncelemeleri I, Çanakkale Savaşı**, ed. Muzaffer Albayrak, İstanbul 2006, 112-120; İlgar, **a.g.e.**, s. 121-125; **Esat Paşa'nın Hatıraları**, s. 154-157; Çetiner, **a.g.e.**, s. 105-108.

¹⁹⁶ Yılmaz, **a.g.m.**, s. 2240-2243.

¹⁹⁷ **Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I**, s. 146-148, 169-170; Erat, **a.g.m.**, s. 2046.

büyük sorun teşkil etmiştir. Bu nedenle salgın hastalık tehlikesini önlemek için, ölü Türk askerlerinin cesetleri yakılacaktır¹⁹⁸. Burada ki çarpışmalar sırasında, bir yabancı kalemin anlattıklarına göre, İngilizler Zığındere’de Türk askerine karşı kimyasal silah kullanmaktan da geri durmamışlardı¹⁹⁹.

12 Temmuz 1915 – General Hamilton’un emriyle Seddülbahir’deki Fransızlar ve bölgeye yeni gönderilen daha az sayıdaki İngiliz birlikleri, Kerevizdere bölgesine yönelik olarak taarruza başladılar. Türk ve İtilaf askerleri arasında çok kanlı bir şekilde gerçekleşen İkinci Kerevizdere Muharebesi başladı²⁰⁰. Aynı gün, İtilaf Devletleri’nin Arıburnu’na yönelik olarak yaptıkları hücum teşebbüsleri başarısızlıkla sonuçlandı. Seddülbahir’de de üç defa giriştikleri saldırılar, büyük kayıplar verdirilerek püskürtüldü. Bu muharebede İtilaf Devletleri, 60.000’den fazla top mermisi kullanmışlardı²⁰¹. Aynı gün Müttefik devletlere ait bir savaş uçağı, uluslararası hukukla yasaklanmış olmasına rağmen, Hilâl-i Ahmer hastanesine yönelik bir saldırıda bulunmuştur²⁰².

13 Temmuz 1915 – İtilaf kuvvetlerinin Kerevizdere’deki saldırıları kırıldı ve önemli bir mağlubiyete uğratıldılar. Böylelikle İkinci Kerevizdere Muharebesi de Türkler tarafından kazanılmış oldu. Ancak bedel o kadar ağırdı ki, bu savaşta Türkler 9.700 kişi kaybetmişlerdi²⁰³. Muharebe Fransızlara 11.700 ve İngilizlere de 7.700 askere mal olmuştu²⁰⁴. Yarbay Kâzım Karabekir Bey, Kerevizdere Muharebelerinde büyük yararlılıklar göstermişti²⁰⁵.

¹⁹⁸ Yılmaz, a.g.m., s. 2242-2243.

¹⁹⁹ Bartlett, **Çanakkale Gerçeği**, s. 192-193; Yılmaz, a.g.m., s. 107-131.

²⁰⁰ Çetiner, **a.g.e.**, s. 108-109; Günesen, **a.g.e.**, s. 224-225; Yılmaz, a.g.m., s. 2243.

²⁰¹ **Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I**, s. 174-175.

²⁰² Türkmen, a.g.m., s. 2298.

²⁰³ Yılmaz, a.g.m., s. 2243; Günesen, **a.g.e.**, s. 224-225; Günesen, **Size Ölmeyi Emrediyorum**, s. 262-264.

²⁰⁴ Günesen, **a.g.e.**, s. 224-225; Günesen, **Size Ölmeyi Emrediyorum**, s. 262-264.

²⁰⁵ M. Fahrettin Kırzioğlu, **Kâzım Karabekir, Kendi Eserleri, Haltercümeleri ve Arşiv Belgelerine Göre**, Ankara 1991, s. 14.

18 Temmuz 1915 – Bir Türk uçağı, Gökçeada’da bulunan Kefalo Koyu’nda gördüğü ve İtilaf Devletleri komutanlık karargâhı olarak kullanılan bir İngiliz yatına taarruz etti. Ancak atılan bombalar, General Hamilton’un da o sırada bulunduğu yata isabet ettirilememiş, sadece onu koruyan gemilere isabet ederek, zarar vermişti.

26 Temmuz 1915 – Fransız Mariotte denizaltısı, Türk topçularının ateşi sonucunda Boğazda batırılmış, mürettebatından 31 kişi de esir edilmiştir²⁰⁶.

27 Temmuz 1915 – Müttefik kuvvetlere bağlı uçaklar, Halilpaşa Çiftliği’nde bulunan Hilâl-i Ahmer hastanesine taarruz etmişler ve oniki bomba atmışlardır. Bu saldırı, Amerika’nın İstanbul sefaretine nezdinde protesto edilmiştir²⁰⁷.

28 Temmuz 1915 – Albay Mustafa Kemal Bey, Gelibolu Cephesi’nde bulunan 15. Kolordu Kumandanlığı görevine atandı²⁰⁸.

29-31 Temmuz 1915 – İtilaf Devletleri’nin gerçekleştirmiş oldukları Arıburnu muharebeleri o kadar kanlı geçmekteydi ki, bir Rus gazetesine göre, bu tarihlerde üç günlük süre içerisinde Avustralya birlikleri 5.000 Türk cesedinden küçük bir tepe yapmışlardı²⁰⁹.

31 Temmuz 1915 – Ay ışığında yapılan bir gece uçuşuyla, Türk uçakları tarafından Bozcaada’da keşif yapıldı. Bu arada Enver Paşa aynı gün, Amerika Birleşik Devletleri’nin İstanbul Büyükelçisi Henry Mongenthau’ya bir telgraf göndererek, Çanakkale önlerinde bulunan İtilaf Devletleri birliklerinin, hak hukuk tanımadan Türk tarafına ait hastanelere saldırdıklarını, bu saldırıların çok sık tekrarlanmaya başladığını, hatta 12 Temmuz tarihinden beri İtilaf kuvvetleri tarafından 4 hastane saldırısının gerçekleştirildiğini, muhasımlarının evvelce uluslararası hukuk kurallarına göre belirlenen hastanelere saldırılmaması kuralını hiç saydıklarını ifade ediyor ve şayet bu halin

²⁰⁶ Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I, s. 206.

²⁰⁷ Türkmen, a.g.m., s. 2299.

²⁰⁸ Komutanların Biyografileri, s. 2.

²⁰⁹ Bingöl, “Çanakkale Savaşı’nda Müttefik Savaş Gemileri ve Denizaltılarının Faaliyetleri”, s. 2413.

devamı durumunda, “mukabele-i bil-misle tevessül” edileceğini uyararak bildiriyor ve bu tür “insanlık dışı” girişimlerin engellenmesi için aracılık yapılmasını istiyordu.

6 Ağustos 1915 – Yeni kuvvetlerle takviye edilen İngilizler, beş tümenlik bir kuvvetle Seddülbahir’de Ağıldere ve Suvla’ya yönelik yeni ve büyük bir çıkartma başlattılar²¹⁰. Sadece Suvla’ya çıkarılan asker sayısı 25.000 kişi idi²¹¹. Harekâtı baskın şeklinde başlatan İngilizler kıyıya çok kolay bir şekilde çıktılar, ama bölgeye hakim arazi parçaları olan Küçük ve Büyük Anafarta sırtlarında aynı başarıyı gösteremediler. Kanlısirt adı da verilen ve elbombalarının sonucu belirleyici özellik taşıdığı bu mücadeleler, Çanakkale savaşlarının en kanlılarından birisi oldu. O günkü mücadeleler sonucunda, Kanlısirt kaybedildi²¹². Özellikle Türk birlikleri büyük kayıplara uğradılar. Avustralyalıların toplam kayıpları 1.700’ü aşarken, Türkler 1.530 şehit ve 4.750 yaralı vermişlerdi²¹³. Aynı gün gerçekleştirilen ve belki de Gelibolu harekâtının en kritik safhalarından birisi de Sarıbayır harekâtıdır. Akşam saat 20.30’da Yeni Zelandalı birliklerin hücumuyla başlayan bu harekât sonucunda, Pilavtepe ve Damakçılık bayırındaki Türk ileri karakolları, birçok insan kaybıyla birlikte Anzakların eline geçti. Kalan az sayıdaki Türk askeri ise, geri çekilerek direnme mücadelesi veriyordu²¹⁴.

6-7 Ağustos 1915 – İngilizler bir taraftan Suvla’ya yapmış oldukları çıkarmayı devam ettirirken, diğer taraftan da gece, 20.000 kişilik bir kuvvetle Sazlıdere’nin kuzeyinden Conkbayırı ve Kocaçimen tepelerine doğru ilerlediler. Yürüyüşlerini geciktiren tek faktör,

²¹⁰ Mustafa Kemal, *Arıburnu Muharebatı*, s. 16-17; *Esat Paşa’nın Hatıraları*, s. 175; Arı, a.g.e., s. 167-168; Hamilton, *Gelibolu Hatıraları*, s. 246-249; *Çanakkale Cephesi Harekâtının Özetlenmiş Tarihi*, s. 203-204; Yılmaz, a.g.m., s. 2247-2248, 2257-2264.

²¹¹ Atabay, a.g.m., s. 1888.

²¹² Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi III/2*, s. 348.

²¹³ *Çanakkale Cephesi Harekâtının Özetlenmiş Tarihi*, s. 188-189; Günesen, *Size Ölmeyi Emrediyorum*, s. 277-278; Mehmed Fasih, *Kanlısirt Günlüğü*, Mehmed Fasih Bey’in *Çanakkale Anıları*, haz. Murat Çulcu, İstanbul 1997, s. 55-243.

²¹⁴ Yılmaz, “Çanakkale Kara Savaşlarında Cepheler”, s. 2250.

gece şartlarında aşırı ihtiyatlılık ve çekingenlik oldu. Sabaha doğru, az sayıdaki Türk kuvveti tarafından tutulan Conkbayırı'na 2.5 km kadar yaklaşmışlardı²¹⁵.

7 Ağustos 1915 – İngilizler, Seddülbahir mıntıkasına yönelik olarak başlattıkları taarruzlarını geliştirmek istediler. Anzak birlikleri de Conkbayırı istikametinde saldırıya geçtiler ve Şahinsırtı'nı işgal ettiler²¹⁶. İngilizler o gün, 27.000 kişiden oluşan 9. İngiliz Kolordusu ile 3.000 kişiyle tutulan Suvla bölgesinde, ancak Mestantepe ile kuzeyde Karakol dağının bir kısmını ele geçirebilmişler, kıyıda sadece 800 m içeriye kadar ilerleyebilmişlerdir²¹⁷. Avustralya tarihinin en dramatik sahnelerinden birisi olarak kabul edilen Nek saldırısı da yine aynı gün gerçekleşti²¹⁸.

8 Ağustos 1915 – İtilaf Devletleri'nin Kocaçimen'e yönelik hareketleri Conkbayırı istikametinde ağırlık kazanmaya başladı. İngilizler bu cephede birtakım başarılar elde ettiler²¹⁹. Osmanlı üst komuta heyetinde paniğe yol açan bu hadise karşısında, Yarbey Fahrettin Bey, Grup Kumandanı Esat Paşa'ya durumun kötüye gittiğini, muktedir kumandanlardan biri olan Albay Mustafa Kemal Bey'in Conkbayırı bölgesinin tutulması için görevlendirilmesini söyledi. V. Ordu Komutanı Liman von Sanders'in Mustafa Kemal Bey'i arayıp, konuyla ilgili fikrini sorması karşısında, Albay Mustafa Kemal, bölgenin tek bir kumandan idaresi altına verilmesi tavsiyesinde bulundu. Bu arada aynı gün meydana gelen mücadelelerde, Fevzi (Çakmak) Paşa'nın kardeşi Üsteğmen Mehmet Nazif Efendi şehit olmuş-

²¹⁵ Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi III/2*, s. 348.

²¹⁶ *Çanakkale Cephesi Harekâtının Özetlenmiş Tarihi*, s. 207-208; Ilgar, *Çanakkale Savaşları 1915*, s. 141-143; *Esat Paşa'nın Hatıraları*, s. 276-279; Güneşen, *Size Ölmeği Emrediyorum*, s. 282-298.

²¹⁷ Türkmen, "Çanakkale Savaşlarında Kara Harekâtı", s. 2200.

²¹⁸ Yılmaz, "Çanakkale Kara Savaşlarında Cepheler", s. 2251.

²¹⁹ C. F. Aspinal Oglan, *Çanakkale Muharebeleri: İngilizlerin Gelibolu Seferinin Resmî Tarihi*, tercüme: Muharrem Fevzi, İstanbul 1932, s. 146-148; Konukçu, a.g.m., s. 2734.

²²⁰ Hamilton, *Gelibolu Hatıraları*, s. 249-253; Arı, a.g.e., s.168-169.

tu²²⁰. Yine aynı tarihte Barbaros zırhlısı, Çanakkale’de bir İtilaf denizaltısı tarafından batırıldı, mürettebâtının büyük bir kısmı kurtarıldı²²¹.

8-9 Ağustos 1915 – Albay Mustafa Kemal, Arıburnu-Anafartalar Cephesi’ndeki bütün Türk kuvvetlerinin kumandasını elinde bulunduran Anafartalar Grubu Kumandanlığı’na tayin edildi²²². Albay Mustafa Kemal, bu görevde iken elde edeceği büyük başarılar sebebiyle “Anafartalar Kahramanı” sıfatını kazanacak²²³ ve bu tarihten sonra bu şöhretle ve “Çanakkale Cephesi’nin Büyük Kumandanı” sıfatlarıyla anılmaya başlanacaktır. Göreve başladıktan sonra V. Ordu Kumandanlığı’ndan kendisine verilen emirde, sabahla birlikte taarruz etmesi istendi. Bunun üzerine Gumbürdekbayır’a gelen Mustafa Kemal, yeni atandığı birliğin kumandasını devraldı²²⁴.

9 Ağustos 1915 – Anafartalar Grubu Kumandanı Albay Mustafa Kemal Bey, emrindeki kuvvetleri o bölgede Anzaklardan oluşan İtilaf kuvvetlerine karşı taarruza geçirdi. Birinci Anafartalar Muharebesi adı verilen bu mücadelede, süngü hücumuna geçen Türk askeri mevcut kuşatmayı yarararak, İtilaf saldırılarını durdurdu²²⁵. Bunu müteakiben Kireçtepe ile Azmak arasındaki İngilizleri yenerek, Tuzla Gölü’ne kadar sürmüştü²²⁶. Bu suretle, Gelibolu yarımadasını enlemesine geçip, Boğaza ulaşma fikri üzerine kurulu Anzak taarruzu iflas etmeye başlamıştı²²⁷.

²²¹ **Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I**, s. 215; Alan Moorehead, **Çanakkale Geçilmez**, Türkçesi: Günay Salman, İstanbul 1972, s. 284-285; Selahaddin Adil Paşa, **Mektuplar-Hatıralar**, s. 60; **Esat Paşa’nın Hatıraları**, s. 187-191.

²²² Mustafa Kemal, **Anafartalar Muharebatı**, s. 27-28; Erikan, **Komutan Atatürk**, s. 132-135; Şevket Süreyya Aydemir, **Makedonya’dan Ortaasya’ya Enver Paşa**, c. III, İstanbul 1978, s. 244; **Esat Paşa’nın Hatıraları**, s. 241-242; Ilgar, **Çanakkale Savaşları 1915**, s. 204-205; Türkmen, “Çanakkale Savaşlarında Kara Harekâtı”, s. 2200.

²²³ **Atatürk’ün Hatıra Defteri**, haz. Şükrü Tezer, Ankara 1972, s. 25-28.

²²⁴ Mustafa Kemal, **Anafartalar Muharebatı**, s. 27-28; Erikan, **Komutan Atatürk**, s. 132-135; Aydemir, **Enver Paşa III**, s. 244; **Esat Paşa’nın Hatıraları**, s. 241-242; Ilgar, **Çanakkale Savaşları 1915**, s. 204-205.

²²⁵ Mustafa Kemal, **Arıburnu Muharebatı**, s. 36-40; **Esat Paşa’nın Hatıraları**, s. 208-223, 297-301; **Çanakkale Cephesi Harekâtının Özetlenmiş Tarihi**, s. 209-210; Yılmaz, “Çanakkale Kara Savaşlarında Cepheler”, s. 2264-2265.

²²⁶ Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi III/4**, s. 820.

²²⁷ Ogländer, **Çanakkale Muharebeleri**, s. 161-164; Cemal Kutay, **Türkiye İstiklâl ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi**, c. XVII, İstanbul 1982, s. 10.379.

10 Ağustos 1915 – Conkbayırı’nda, devam eden İtilaf saldırılarına yönelik olarak Albay Mustafa Kemal tarafından idare edilen süngü hücumu başarılı oldu ve bölge tamamen Türk askerî birliklerinin kontrolüne geçti²²⁸. Conkbayırı ve Şahintepe’de Türk kontrolü sağlandı ve Türk birlikleri yeni saldırılara göre bölgede konuşlandırıldı. İtilaf birlikleri süngü hücumuyla sahile kadar çekilmek zorunda kaldılar. Mustafa Kemal’in Conkbayırı’nda bulunduğu ve çatışmaların yoğun bir şekilde sürdüğü bir sırada göğsüne doğru gelen bir şarapnel parçası, annesinin hediye ettiği saati parçaladı. Bu suretle mutlu bir şans eseri hayatı kurtulmuş oldu. Bu saat daha sonra kendisi tarafından Liman von Sanders Paşa’ya hediye edilecektir²²⁹. 9 ve 10 Ağustos muharebelerinin mağlubiyetle sonuçlanmasından sonra, General Hamilton’un savaşı kazanma konusundaki ümitleri kaybolmaya başlamıştı²³⁰.

11 Ağustos 1915 – İtilaf Devletleri’ne ait bir savaş uçağı, Gelibolu yarımadasındaki Galata Köyü’nde bulunan bir hastaneye bombalı taarruzda bulunmuş, bu saldırı sonucunda hastanede yaralı olarak yatan 3 asker şehit olurken, 3 tanesi de yeniden yaralanmışlardır²³¹.

12 Ağustos 1915 – İngiliz tarihinde önemli ve gizemli bir yer tutan Norfolk Alayı hadisesi meydana geldi²³².

13 Ağustos 1915 – İtilaf Devletleri uçakları, Arıburnu’nda Hilâl-i Ahmer işaretli hastaneleri bombardıman etti. Oniki bombanın atıldığı olayda, 9 er yeniden yaralandı²³³.

²²⁸ Mustafa Kemal, *Anafartalar Muharebatı*, s. 54-57; *Atatürk’ün Hatıra Defteri*, s. 26; *Çanakkale Cephesi Harekâtının Özetlenmiş Tarihi*, s. 200-203; Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal*, c. I, İstanbul 1983, s. 253-257; Tuncoku, *Anzakların Kaleminden Mehmetçik*, s. 80-81; Uluğ, *Çanakkale Destanının 50. Yılı*, s. 190-191.

²²⁹ Günesen, *Size Ölmeyi Emrediyorum*, s. 337-338; Günesen, *Çanakkale Savaşları*, s. 299-300; Arı, *a.g.e.*, s. 170; Ramazan Eren, *Çanakkale Savaşlarının Manası ve 250.000 Şehidin Destanı*, Çanakkale 2004, s. 144-145.

²³⁰ Akça, *a.g.m.*, 1961.

²³¹ Türkmen, “Çanakkale Savaşında Türk Hava Harekâtı”, s. 2300.

²³² Süleyman Beyoğlu, “Bir Efsanenin Sonu: Çanakkale’de Kayıp İngiliz Askerleri”, *Çanakkale Tarihi*, c. IV, İstanbul 2008, s. 2321-2327; Akgün, *a.g.m.*, s. 1926.

²³³ *Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri II*, s. 11.

14 Ağustos 1915 – Müttefik kuvvetlerine ait uçaklar, Arıburnu’nda bulunan Hilâl-i Ahmer hastanesini tekrar bombardımana tabi tutmuşlardır²³⁴.

15 Ağustos 1915 – İngiliz kuvvetleri denizden ve karadan bütün silahlarıyla bombardımana tuttıkları Kireçtepe’ye yönelik genel bir saldırı başlattılar Aslantepe’yi ele geçirdiler²³⁵.

16 Ağustos 1915 – İngilizlerin bir gün önce ele geçirdikleri Aslantepe’ye karşı büyük bir Türk hücumu gerçekleştirildi. Aslantepe geri alındığı gibi, İngilizlerin Kireçtepe’ye yönelttikleri saldırı da engellenmiş oldu²³⁶. Bu çarpışmaların kritik olduğu bir dönemde Albay Mustafa Kemal de 5. Tümen Karargâhının bulunduğu Tursunköy’e gelmiş ve harekâtı bizzat yönetmişti²³⁷.

17 Ağustos 1915 – Anafartalar Grubu Kumandanı Albay Mustafa Kemal Bey’in emrindeki kuvvetler, İngilizleri Kireçtepe’den çekilmeye zorladı²³⁸.

19 Ağustos 1915 – Albay Mustafa Kemal Bey, Anafartalar Grup Kumandanlığı üzerinde kalmak kaydıyla, XVI. Kolordu Kumandanlığı’na atandı²³⁹. Aynı gün, Gelibolu’daki Galata Köyü’nde bulunan hava meydanı, müşterek bir Fransız-İngiliz filosunun taarruzuna uğramış, meydanadaki bir Türk uçağı yerde tahrip edilmiştir²⁴⁰.

21 Ağustos 1915 – Cephe genelindeki durumun kendi aleyhlerine doğru dönmeye başladığını artık iyice anlayan General Hamilton,

²³⁴ Türkmen, “Çanakkale Savaşında Türk Hava Harekâtı”, s. 2300.

²³⁵ **Çanakkale Cephesi Harekâtının Özetlenmiş Tarihi**, s. 214-215; Erikan, **Komutan Atatürk**, s. 139-140; Günesen, **Çanakkale Savaşları**, s. 312; Günesen, **Size Ölmeyi Emrediyorum**, s. 348-352.

²³⁶ Mustafa Kemal, **Anafartalar Muharebatı**, s. 58-61; Ilgar, **Çanakkale Savaşları 1915**, s. 227-229.

²³⁷ Yilmazer, “Çanakkale Kara Savaşlarında Cepheler”, s. 2270.

²³⁸ **Esat Paşa’nın Hatıraları**, s. 265-268; Arı, **a.g.e.**, s. 173.

²³⁹ **Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I**, s. 227-228; Arı, **a.g.e.**, s. 174. Ancak Mustafa Kemal XVI. Kolordu Kumandanlığı ile ilgili yeni görevine gitmeyecek, hava değişimi alarak ayrılacaktır (**Komutanların Biyografileri**, s. 2).

²⁴⁰ Türkmen, “Çanakkale Savaşında Türk Hava Harekâtı”, s. 2300-2301.

kat'î sonuçlu bir kuşatma yapmayı düşündü. Ancak İngiliz generali, düşündüklerinin gerçekleşmemesi²⁴¹ bir yana, artık verilen kayıpları görmezlikten gelemeyeceğini anlayarak, hükümetine, Suvla'dan vazgeçmek ve daha da geriye çekilmek zorunda kalacağını bildirdi²⁴². Diğer taraftan muhasımının bu kötü durumunu değerlendiren ve süvari gücünü de yanına alan Türk birlikleri, İngiliz hücumunu süngü hücumlarıyla durdurdu²⁴³. Böylece İkinci Anafartalar Muharebesi başlamış oldu²⁴⁴.

22 Ağustos 1915 – Anafartalar'daki Türk-İngiliz mücadeleleri, İngiliz hücumunun durdurulması ve püskürtülmesiyle neticelendi ve Türkler kesin bir zafer daha elde etmiş oldular. Bu suretle ilkinde olduğu gibi, İkinci Anafartalar Muharebesi de Türk askerinin başarısıyla son buldu. Daha öncekilerde olduğu gibi bu mücadelelerin kazanılmasında da, Albay Mustafa Kemal'in gerçekleştirdiği öngörülerin çok büyük katkısı oldu²⁴⁵. Yine aynı gün, Türk topçusunun başarılı atışları sonucunda, Seddülbahir önlerinde bir İngiliz deniz uçağı denize düşürüldü²⁴⁶.

23 Ağustos 1915 – İkinci Anafartalar Muharebesi'nin de bir gün önce Türk zaferiyle sonuçlanması üzerine, General Hamilton'un günlüğüne düştüğü şu kısa not, kapıldığı dehşetin göstergesiydi ve İtilaf askerlerinin halet-i ruhiyesinin yansımasıydı: "Uğursuz Çanak-kale!"²⁴⁷.

27-28 Ağustos 1915 – Gelibolu Yarımadası'nın kuzeyinde yer alan Anafartalar'a yönelik olarak son büyük İngiliz hücumu gerçek-

²⁴¹ Mustafa Kemal, *Anafartalar Muharebatı*, s. 63-66; Günesen, *Çanakkale Savaşları*, s. 322-323.

²⁴² Akgün, a.g.m., s. 1926.

²⁴³ Mustafa Kemal, *Anafartalar Muharebatı*, s. 63-66; Ilgar, *Çanakkale Savaşları 1915*, s. 264-266.

²⁴⁴ Konukçu, a.g.m., s. 2619-2621; *Çanakkale Cephesi Harekâtının Özetlenmiş Tarihi*, s. 219-221; Yılmaz, "Çanakkale Kara Savaşlarında Cepheleler", s. 2271-2272.

²⁴⁵ Erikan, *Komutan Atatürk*, s. 141-143; *Esat Paşa'nın Hatıraları*, s. 305-308; Günesen, *Size Ölmeyi Emrediyorum*, s. 353-356.

²⁴⁶ Türkmen, "Çanakkale Savaşında Türk Hava Harekâtı", s. 2301.

²⁴⁷ Konukçu, a.g.m., s. 2694.

leşti. Ancak İngilizler amaçlarına ulaşamayarak başarısız oldularsa²⁴⁸ da, muharebenin karşılıklı bilânçosu ağırdı: Türklerden 679, İngilizlerden ise 1.100 zayıat vardı²⁴⁹. Bu tarihten sonra Gelibolu yarımadasında taraflar arasındaki mücadeleler, tekrar siper savaşlarına dönüşecektir²⁵⁰. Ayrıca Bombatepe Muharebesi, sadece Ağustos ayının değil, bu tarihten sonra Çanakkale muharebelerinin de son büyük çarpışması olmuştur²⁵¹.

1 Eylül 1915 – Albay Mustafa Kemal Bey’in, Gelibolu yarımadasındaki başarılarından dolayı gümüş liyakat madalyası ile taltif edilmesi kararlaştırıldı²⁵².

4 Eylül 1915 – Bir İngiliz E-7 denizaltısı Çanakkale boğazında batırıldı, üç subay ve 25 erden oluşan mürettebatının tamamı esir edildi²⁵³.

19 Eylül 1915 – Gökçeada’nın Kefalo limanında demirli bulunan bir İtilaf kruvazörü, deniz Gotha uçakları tarafından bombalanmıştır. Bu saldırıda 100 İtilaf askeri hayatını kaybetmiştir²⁵⁴.

21 Eylül 1915 – Anafartalar’daki başarılı hizmetlerinden dolayı Albay Mustafa Kemal Bey muharebe gümüş liyakat madalyasıyla taltif edilmiştir²⁵⁵. Aynı saatlerde İtilaf Devletleri’ne ait uçaklar, Çanakkale Merkez Hastanesi’ni bombardımana tabi tuttular. Oysa hastane üzerinde her türlü işaretleme mevcuttu, üstelik İngilizler kendi haritalarında dahi bu binayı askerî hastane olarak belirtmişlerdi. Bombardıman hadisesi, her zamanki gibi protesto edildi²⁵⁶.

²⁴⁸ Yılmaz, “Çanakkale Kara Savaşlarında Cepheler”, s. 2273; Erickson, **Size Ölme-yi Emrediyorum**, s. 125.

²⁴⁹ **Çanakkale Cephesi Harekâtının Özetlenmiş Tarihi**, s. 223-224; Yılmaz, “Çanakkale Kara Savaşlarında Cepheler”, s. 2273.

²⁵⁰ Mehmed Fasih, **Kanlısirt Günlüğü**, s. 51; Mühmmman, **Çanakkale Savaşı**, s. 110-111, 140-141; Günesen, **Çanakkale Savaşları**, s. 324; **Esat Paşa’nın Hatıraları**, s. 311-314; Günesen, **Size Ölme-yi Emrediyorum**, s. 363.

²⁵¹ Yılmaz, “Çanakkale Kara Savaşlarında Cepheler”, s. 2273.

²⁵² Baycan, **Atatürk’ün Nişan ve Madalyaları**, s. 99-100; “Çanakkale Muharebeleriyle İlgili Menkıbeler”, s. 185;

²⁵³ **Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri II**, s. 27.

²⁵⁴ Türkmen, “Çanakkale Savaşında Türk Hava Harekâtı”, s. 2301.

²⁵⁵ **Komutanların Biyografileri**, s. 4.

²⁵⁶ **Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri II**, s. 65-66.

6 Ekim 1915 – Çanakkale Cephesi’ndeki gelişmeleri ve özellikle hata ve ihmalleri araştırmak ve bunlara çözüm bulabilmek amacıyla Londra’da kurulan, ancak geçen zaman zarfında etkisi tartışılan bir konsey durumundaki Çanakkale Komitesi, tüm yetkilerini İngiliz Savunma ve Deniz Bakanlıklarına bırakarak kendi kendisini lağvetti²⁵⁷. Gelibolu’ya yönelik İngiliz politikaları hızla iflas ediyordu.

11 Ekim 1915 – Londra’nın Gelibolu politikası, artık Yarımadanın tahliyesi üzerine inşa edilmeye başlandı. Nitekim Lord Kitchner’in General Hamilton’a mesajı şöyleydi: “Bütün kuvvetlerimizin Gelibolu Yarımadası’ndan çekilmesine karar verilir ve bu karar gayet dikkatli bir şekilde uygulanırsa, muhtemel zayıflığınız ne olabilir?”²⁵⁸

12 Ekim 1915 – Lord Kitchner ile General Hamilton, Gelibolu Yarımadası’nın sıkıntısız bir şekilde tahliye edilmesi meselesini tekrar görüştüler. Hamilton, Kitchner’a, boşaltma sırasında mevcut kuvvetlerinin yarısını kaybedecekleri uyarısında bulunduyorsa da, bu görüş, Kitchner tarafından ciddiye alınmadı²⁵⁹.

13 Ekim 1915 – Fransız savaş uçağı, Bolayır bölgesinde bulunan 76. Türk Alayı’ndan açılan makineli tüfek ateşi sonucunda, Tuzla’nın doğusundaki siperler arasına düşürüldü²⁶⁰.

15 Ekim 1915 – İngiliz hükümeti ve genelkurmayı, sanki hiçbir şey olmamış gibi 90.000 askerlik büyük bir takviye isteyen General Hamilton’ın görevini daha fazla yürütemeyeceğine karar verdi ve Çanakkale Komitesi’nin, dağılmadan önceki son toplantısında yapılan öneriyi dikkate alarak²⁶¹, General Hamilton’ı görevinden aldı ve yerine General Charles Monroe’yi atadı²⁶². Esasında Monroe Çanak-

²⁵⁷ Akgün, “Çanakkale Muharebelerinde Anzaklardan Esintiler”, s. 1933.

²⁵⁸ Arı, a.g.e., s. 182; Türkmen, “Çanakkale Savaşlarında Kara Harekâtı”, s. 2203.

²⁵⁹ Akgün, “Çanakkale Muharebelerinde Anzaklardan Esintiler”, s. 1933.

²⁶⁰ Türkmen, “Çanakkale Savaşında Türk Hava Harekâtı”, s. 2301.

²⁶¹ Tuncay Yılmaz, **Alçıtepe’den Anafartalara Çanakkale Kara Muharebeleri**, İstanbul 2005, s. 213.

²⁶² Oglanlar, **Çanakkale Muharebeleri**, s. 217-218; Akgün, “Çanakkale Muharebelerinde Anzaklardan Esintiler”, s. 1933; Hamilton, **Gelibolu Hatıraları 1915**, s. 310-311.

kale ve Selanik Kuvvetleri Genel Komutanı olurken, onun yardımcısı durumundaki General Birdwood sadece Çanakkale Kuvvetleri Komutanı olarak görev yapacaktı²⁶³. Yani Birdwood, Çanakkale konusundaki tek yetkili komutan durumuna yükselmişti.

28 Ekim 1915 – İtilaf Devletleri'nin Çanakkale ve Selanik Kuvvetleri Genel Komutanlığı görevine atanan General Monroe, Limni Adası'nın Mondros Limanı'na gelerek, görevine başladı²⁶⁴.

29 Ekim 1915 – Görevine başladıktan hemen sonra Gelibolu Yarımadası'na bir inceleme seyahati yapan General Monroe, yarımada'nın tahliye edilmesiyle ilgili ilk raporunu hazırladı²⁶⁵.

30 Ekim 1915 – Akbaş Limanı civarında karaya oturan Turquoise adlı bir Fransız denizaltısı, Türk birlikleri tarafından ele geçirildi. Bu denizaltı daha sonra Müstecip Onbaşı adıyla Türk donanmasına katılacaktır²⁶⁶.

4 Kasım 1915 – Lord Kitchner, Çanakkale Kuvvetleri Komutanı General Birdwood'a gizli bir telgraf göndererek, Çanakkale Cephesi'nin çok gizli bir surette ve sükûnet içerisinde boşaltılması için bir plân hazırlamasını emretti. Avustralyalı General Birdwood'un bu amaçla hazırlamış olduğu plân, tahliyenin üç evrede gerçekleştirilmesini öngörmüştü. İlk evrede, ihtiyatlar, hayvanlar ve arabalar, ikinci evrede insan, hayvan ve toplar, üçüncü ve son evrede ise geride bırakılan artçı birlikleriyle hayvanların, topların, donatımın ve sağlık teşkilatlarının tahliyesi gerçekleştirilecekti²⁶⁷.

5 Kasım 1915 – İtilaf Devletleri'ne ait bir uçak, Türk topçusunun başarılı atışlarıyla vurulmuş ve Küçük Kemikli civarında yaralı bir şekilde denize düşürülmüştür²⁶⁸.

²⁶³ Akça, "Çanakkale Savaşlarında Anzakların Rolü", 1962.

²⁶⁴ Türkmen, "Çanakkale Savaşlarında Kara Harekâtı", s. 2203.

²⁶⁵ Akgün, "Çanakkale Muharebelerinde Anzaklardan Esintiler", s. 1933-1934.

²⁶⁶ **Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri II**, s. 152, 155, 163; İsmail Kayabalı-Cemender Aslanoğlu, **Çanakkale Zaferi 1915**, Ankara 1975, s. 259; Raşit Metel, **Türk Denizaltıcılık Tarihi**, İstanbul 1960, s. 33-34.

²⁶⁷ **Çanakkale Cephesi Harekâtının Özetlenmiş Tarihi**, s. 227-228; Türkmen, "Çanakkale Savaşlarında Kara Harekâtı", s. 2203.

²⁶⁸ Türkmen, "Çanakkale Savaşında Türk Hava Harekâtı", s. 2301.

9-12 Kasım 1915 – İngiliz Savaş Bakanı General Kitchner Gelibolu'ya geldi ve verilen tahliye kararıyla ilgili gelişmeleri yerinde inceledi. Cephedeki kuvvetleri de denetleyen Kitchner, kış bastırmasından tahliyenin yapılmasıyla ilgili olarak, hükümeti için geniş bir rapor hazırladı²⁶⁹.

22 Kasım 1915 – İtilaf Çıkarma Kuvvetleri Komutanlığı'na, General Hamilton'un yerine atanan General Monroe, Gelibolu'nun boşaltılmasına yönelik geniş kapsamlı bir rapor daha hazırladı²⁷⁰. Buna karşılık Lord Kitchner, Anafarta ve Arıburnu bölgelerinin boşaltılmasına olumlu baktığı halde, bölgedeki deniz üslerini elinde bulundurmak isteyen filoyu dikkate alarak, Seddübahir'in sınımsız bir şekilde elde tutulmasına karar verdi²⁷¹.

23 Kasım 1915 – İngiliz Savaş Konseyi, Gelibolu yarımadasından çekilme konusundaki kesin kararını verdi²⁷². Savaş Konseyi, aldığı bu tavsiye kararını hükümete bildirdi²⁷³.

25 Kasım 1915 – Gelibolu yarımadasında başlayan çok şiddetli fırtına ve gök gürültülü sağanak yağış, İtilaf Devletleri'ne ait neredeyse tüm siperlerin suyla dolmasına ve pek çok askerin boğularak ölümüne neden oldu²⁷⁴. Havalarda soğudukça, sineklerle birlikte dizanteri ve bağırsak enfeksiyonları da azalmıştı, ama soğuk yeni tehlikeleri ve ölümleri beraberinde getirmişti²⁷⁵.

26-27 Kasım 1915 – Havanın düzelmemesi ve rüzgârın poyraza dönmesi sebebiyle başlayan kar yağışı ve şiddetli soğuk, bu kez bazı askerlerin soğuktan donmalarına sebep olmuş ve üç gün zarfında, Müttefikler, Gelibolu Yarımadası'ndaki kuvvetlerinin % 10'luk kısmını kaybetmişlerdi²⁷⁶.

²⁶⁹ Konukçu, a.g.m., s. 2683.

²⁷⁰ Atabay, a.g.m., s. 1889.

²⁷¹ Mühlmann, **Çanakkale Savaşı**, s. 156.

²⁷² Akgün, "Çanakkale Muharebelerinde Anzaklardan Esintiler", s. 1934.

²⁷³ **Çanakkale Cephesi Harekâtının Özetlenmiş Tarihi**, s. 227.

²⁷⁴ Atabay, a.g.m., s. 1889.

²⁷⁵ Akgün, a.g.m., s. 1934.

²⁷⁶ Atabay, a.g.m., s. 1889.

30 Kasım 1915 – Üsteğmen Ali Rıza ve gözcüsü Teğmen Orhan idaresindeki Albatros I uçağıyla keşif ve devriye uçuşu yapan Türk pilotlar, Kabatepe üzerinde rastladıkları bir Fransız Farman uçağıyla harbe tutuşmuşlar, atmış oldukları bir kurşun Fransız uçağının deposunu deldiğinden, uçak yanarak, İntepe-Helles arasında bir yere düşmüştür²⁷⁷.

7 Aralık 1915 – İngiliz hükümeti, Gelibolu Yarımadası'nın bir kısmının boşaltılması konusunda kesin karara vardı²⁷⁸. Kabinedeki tartışmalar uzun sürmüş ve 22 hükümet üyesi hummalı bir tartışma sonucunda kararını vermişti. Karara göre, Anafartalar ve Arıburnu bölgeleri hemen boşaltılacaktı. Ancak Gelibolu Yarımadası'ndaki tüm askerî faaliyetlerin tümüyle sona erdiği konusundaki düşünceleri gizlemek için, sadece Seddülbahir bölgesinde küçük bir miktar asker bulundurulmaya devam edilecekti²⁷⁹.

8 Aralık 1915 – General Monroe'ya, İngiliz hükümeti tarafından Suvla ve Arıburnu bölgelerinin tahliye edilmesi emri verildi²⁸⁰. Bu suretle çekilme fiilî olarak başlatılmıştı²⁸¹.

9 Aralık 1915 – İtilaf Devletleri'ne ait birlikler, daha doğrusu İngilizlerin idaresindeki İngiltere, Yeni Zelanda ve Avustralyalılara ait kuvvetler, Gelibolu Yarımadası'nın kuzey bölgesinden çekilme hazırlıklarına gizlice başlamışlardır²⁸².

10 Aralık 1915 – Gelibolu Yarımadası'ndaki İngiliz birlikleri, General Birdwood'un Lord Kitchner'in 4 Kasım tarihli emriyle hazırlamış olduğu tahliye plânı doğrultusunda, bu plânın ilk aşamasında belirtilen hususları anahatlarıyla tamamladılar. Büyük bir titizlikle davranan birlikler, tahliye hadisesini Türklerden gizlemeye muvaffak olmuşlardı²⁸³.

²⁷⁷ Türkmen, "Çanakkale Savaşında Türk Hava Harekâtı", s. 2301-1302.

²⁷⁸ Atabay, a.g.m., s. 1889.

²⁷⁹ Çanakkale Cephesi Harekâtının Özetlenmiş Tarihi, s. 227.

²⁸⁰ Mühlmán, Çanakkale Savaşı, s. 156; Çanakkale Cephesi Harekâtının Özetlenmiş Tarihi, s. 229.

²⁸¹ Oglánder, Çanakkale Muharebeleri, s. 230-231.

²⁸² Atabay, a.g.m., s. 1889.

²⁸³ Çanakkale Cephesi Harekâtının Özetlenmiş Tarihi, s. 228.

Aynı sırada yine aynı meseleyle ilgili olarak Türk tarafında da çok önemli bir gelişme olmuştu. Anafartalar Grubu Kumandanı Albay Mustafa Kemal, Müttefik kuvvetlerin Gelibolu Yarımadası'ndan çekileceğinden kuşku duymadığından, bir saldırı ile hepsini denize dökmeyi önermiş de, bu düşüncesini üst komutanlara anlatamamış, kendisine, “boşuna harcayacak bir kuvvetimiz, hatta bir erimiz yoktur” cevabını vermişlerdi. Halbuki bu sırada muhasım, söz konusu bölgeyi gerçekten tahliye ediyordu. Askerî dehasıyla bu durumu gören ve bundan dolayı da büyük bir fırsatın kaçırılmakta olduğunu ifade eden Albay Mustafa Kemal, 10 Aralık tarihinde görevinden istifa etmiştir. Ancak Mustafa Kemal'i takdir eden V. Ordu Komutanı Liman Paşa, istifayı hava değişimine çevirmiş ve müteakiben Mustafa Kemal de İstanbul'a gitmiştir²⁸⁴. Halbuki sonraki gelişmeler Albay Mustafa Kemal'i haklı çıkarmakta gecikmeyecektir.

16 Aralık 1915 – Seddülbahir bölgesinde keşif uçuşu yapan bir Müttefik uçağı düşürüldü²⁸⁵.

17-18 Aralık 1915 – General Birdwood'un hazırlamış olduğu, Gelibolu Yarımadası'nı tahliye plânının ikinci aşaması da sabaha kadar sürdürülen hummalı çalışmalar sonucunda uygulandı.

18 Aralık 1915 – General Birdwood'un tahliye plânının üçüncü ve son aşaması uygulamaya konuldu. Ancak bu aşama biraz daha uzun sürecektir. 18 Aralık akşamı, havanın kararmasıyla birlikte Yarımadada bulunan askerin 11.000 kişilik kısmı ve topların yarısı gemilere yüklenmiş ve Gökçeada'ya doğru yola çıkarılmıştı²⁸⁶.

18-19 Aralık 1915 – Anzaklara ait 20.000 askerin çekilmesiyle birlikte, geride, Türk ateşlerine karşılık vermek ve olası yaralılara müdahale etmek üzere, sadece 1.500 asker bırakılmıştı ki, 20 Aralık tarihinde bu birlikler de çekilecekler ve yarımadanın kuzeyinde İtilaf askeri kalmayacaktı. Güney kısmının, yani Seddülbahir mıntıkasının

²⁸⁴ Konukçu, a.g.m., s. 2622; Türkmen, a.g.m., s. 2302.

²⁸⁵ Türkmen, a.g.m., s. 2303.

²⁸⁶ Çanakkale Cephesi Harekâtının Özetlenmiş Tarihi, s. 228.

tahliyesi ise daha sonra yapılacaktı. Çekilmenin başlatılmasından itibaren o ana kadar, sadece Suvla ve Anzak koyundan tahliye edilen İngiliz birliklerinin miktarı toplamda 150.000 civarındaydı²⁸⁷.

19 Aralık 1915 – İngiliz birliklerinin tahliyeyle ilgili faaliyetleri havanın kararmasıyla birlikte tekrar başladı. 18.45'te başlayan tahliye faaliyetinin sonucunda, saat 24.00'e geldiğinde, bölgenin güneyindeki 10 toptan 8'i son bir kez daha ateşlendikten sonra, kuzeydeki bütün toplarla birlikte gemilere yükletildi. İngilizler son ana kadar ihtiyatı elde bırakmıyorlardı. Bazı eski toplar da Türkleri aldatmak için son ana kadar ateşe devam edecekler, sonra da tahrip edileceklerdi²⁸⁸.

19-20 Aralık 1915 – İtilaf Devletleri, Çanakkale Cephesi'ndeki en önemli çarpışma alanlarından olan Anafartalar ve Arıburnu bölgelerinden tüm ağırlıklarıyla birlikte tamamen çekildiler²⁸⁹. Aynı tarihte Suvla Koyu ve Seddülbahir mıntıkları da hızla boşaltılıyordu²⁹⁰.

20 Aralık 1916 – Gelibolu Yarımadası'ndaki kara savaşlarının başlamasından itibaren siperlerine sıkışan ve rahatça hareket edemeyen Türk birlikleri, tahliyenin büyük oranda tamamlanması sebebiyle, düşman ateşi ve engellemesi olmadan siperlerinden çıktılar ve özgürce hareket etmenin sevincini yaşamaya başladılar. Sabaha karşı 03.30 sularında Cesarettepe dolayındaki iki lağımın İngilizler tarafından patlatılmasından sonra çıkan gürültü, İngiliz birliklerinin yarımadaı terk etmiş olduklarını Türklere hissettiren en önemli gelişme oldu²⁹¹.

21 Aralık 1915 – Anzak birliklerinin Gelibolu Yarımadası'ndan gerçekleştirdikleri tahliye çalışmalarında son aşamaya gelindi²⁹².

²⁸⁷ Akgün, "Çanakkale Muharebelerinde Anzaklardan Esintiler", s. 1935.

²⁸⁸ Çanakkale Cephesi Harekâtının Özetlenmiş Tarihi, s. 228.

²⁸⁹ Aydemir, Enver Paşa, c. III, s. 244-245; Kurşun, "Çanakkale Muharebeleri", s. 207; **1915'de Çanakkale'de Türk, Çanakkale Zaferimizin 42 nci Yıldönümü Münasebetiyle Millî Müdafaa Vekâleti'nin Armağanı**, Ankara 1957, s. 9.

²⁹⁰ Erickson, Size Ölmeyi Emrediyorum, s. 128.

²⁹¹ Çanakkale Cephesi Harekâtının Özetlenmiş Tarihi, s. 228-229.

²⁹² Konukçu, "Çanakkale Savaşlarında İtilaf Devletleri Komutanlarının İzlenimleri", s. 2684.

25 Aralık 1915 – General Birdwood, Londra’dan almış olduğu emir doğrultusunda, Seddülbahir’de bulunan General Davies ve Fransız Genarali Brularda ile bir toplantı yapmış ve kendilerine, buradaki tahliyenin de, tıpkı kuzeydeki gibi üç aşamada gerçekleştirilmesini ve çok gizli bir şekilde en geç on günde tamamlanmasını bildirmiştir. Bu sırada Seddülbahir bölgesinde 35.000 kadar İngiliz askeri bulunuyordu²⁹³.

27 Aralık 1915 – İngiliz hükümeti, kuvvetlerinin Gelibolu Yarımadası’nın sadece kuzey kısmından değil, güneydeki Seddülbahir Cephesi’nden de çekilme kararını resmen onaylamıştır²⁹⁴. Esasında onay tarihinde, Gelibolu Yarımadası’nda neredeyse İngiliz birliği kalmamıştı. Aynı gün, Arıburnu semalarında uçan üç muhasım uçaklarından birisi, Türk topçu atışlarıyla düşürülmüştür²⁹⁵.

28-29 Aralık 1915 – İngiliz Genelkurmay Başkanlığı emriyle, Seddülbahir mıntıkasının en uygun şartlarda ve zamanda tahliyesi istenmiştir.

7 Ocak 1915 – Seddülbahir’deki 35.000 kişilik kuvvet, gece yapılan tahliyeden sonra 19.000 kişiye ve malzeme olarak da 63 topa indirildi. Yani kuvvetlerin hemen hemen yarısı gemilerle tahliye edilmişti. Yarımadanın kuzey kısmında olduğu gibi, güneydeki tahliyenin de Türklere duyurulmadan yapılmasında azamî gayret gösterilmişti²⁹⁶.

7-8 Ocak 1916 – İngilizler gece, 2.300 insan, 9 top ve 1.000 kadar hayvanı gemilere yükleyerek, yarımadadan tahliye ettiler.

8 Ocak 1916 – O gün İngiliz komuta heyetinden, tahliyenin son evresine geçilmesi emredilmişti. İlk aşamada 7.200 kişi Seddülbahir ve Teke koylarından saat 18.00’den sonra, ikinci aşamada 6.043

²⁹³ Çanakkale Cephesi Harekâtının Özetlenmiş Tarihi, s. 231; Konukçu, “Çanakkale Savaşlarında Türk ve Alman Komutanların İzlenimleri”, s. 2623.

²⁹⁴ Atabay, “Çanakkale Savaşları Sırasında Devletlerin Stratejileri”, s. 1889.

²⁹⁵ Türkmen, “Çanakkale Savaşında Türk Hava Harekâtı”, s. 2303.

²⁹⁶ Konukçu, “Çanakkale Savaşlarında İtilaf Devletleri Komutanlarının İzlenimleri”, s. 2699; Çanakkale Cephesi Harekâtının Özetlenmiş Tarihi, s. 231-232.

insan saat 20.30 ila 23.30 arasında gemilere bindirilmişti. Çok istenmesine rağmen, hava muhalefetinin de etkisiyle, yarımadanın güneyi o gün tamamen boşaltılamamış, bir miktar kuvvetin tahliyesi sonraki geceye bırakılmıştır²⁹⁷.

9 Ocak 1916 – İngiliz idaresindeki Anzak birlikleri Seddülbahir’den tamamen çekildiler²⁹⁸ ve son birliğin gece 02.00-03.00 arasında gemilere bindirilip²⁹⁹, Helles Burnu’ndan ayrılmasıyla³⁰⁰, Gelibolu Yarımadası’nın da içinde bulunduğu Boğazlar mıntikasında hiç yabancı asker kalmadı³⁰¹. Ancak önemli miktardaki malzemeyi de geride bırakmak zorunda kalmışlardır ki, bunların miktarı 15 top, 500’den fazla at ve 1.500 kadar da arabadır³⁰². Yarımadadan tahliye edilen İngiliz askeri sayısı toplamda 200.000 kişinin üzerindedi. İngilizlerin yaklaşık olarak bu kadar da kaybı (ölü, yaralı, kayıp) olduğu dikkate alınırsa, Gelibolu Yarımadası’na 410.000 kadar asker çıkartmış oldukları anlaşılmaktadır. Cephenin güneyinde, Anadolu yakasına çıkarma yapan Fransızların, bölgedeki asker sayısı 79.000 kaddı ki, bunun 47.000 kadarını savaş sırasında kaybetmişti. Bu rakamlardan, İtilaf Devletleri’nin Çanakkale Savaşlarında bölgeye çıkarmış oldukları asker sayısının yarım milyona ulaştığı anlaşılmaktadır. Türk tarafının kayıpları (ölü, yaralı, kayıp, esir) ise 213.882 olarak kayıtlara geçmişti³⁰³. Sadece şehit sayısının 101.279 olduğunu belirtmek de yerinde olacaktır³⁰⁴. Bu son gelişmelerle birlikte, 14 aydan biraz fazla süren Çanakkale Savaşları da sona ermiş oldu. Aynı gecenin sabahında, Gelibolu Yarımadası’ndaki V. Türk Ordusu’na komuta eden Liman von Sanders, Osmanlı Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa’ya gönderdiği şifreli bir mesajda, tüm

²⁹⁷ Çanakkale Cephesi Harekâtının Özetlenmiş Tarihi, s. 231-232.

²⁹⁸ Aydemir, **Enver Paşa III**, s. 245; Thomazi, **Çanakkale Deniz Savaşı**, s. 125-128; Çetiner, **Çanakkale Savaşı Üzerine Bir İnceleme**, s. 243.

²⁹⁹ **Çanakkale Cephesi Harekâtının Özetlenmiş Tarihi**, s. 231.

³⁰⁰ Akgün, “Çanakkale Muharebelerinde Anzaklardan Esintiler”, s. 1935.

³⁰¹ Mühlman, **Çanakkale Savaşı**, s. 165; Ogländer, **Çanakkale Muharebeleri**, s. 238-239.

³⁰² Bingöl, “Çanakkale Savaşı’nda Müttefik Savaş Gemileri ve Denizaltılarının Faaliyetleri”, s. 2413.

³⁰³ **Çanakkale Cephesi Harekâtının Özetlenmiş Tarihi**, s. 231-232.

³⁰⁴ Yılmaz, “Çanakkale Kara Savaşlarında Cepheler”, s. 2279.

Gelibolu yarımadasının İtilaf Devletleri birlikleri tarafından tahliye edildiğini bildiriyordu³⁰⁵. Enver Paşa da bu duruma Meclis-i Mebusan'da yaptığı konuşmada değinmiş ve Gelibolu'daki mücadelelerin sona erdiğini belirtmiştir³⁰⁶. Liman Paşa aynı gün yayınlamış olduğu bir emirnameyle, Çanakkale harekât alanının genel savunma düzenlemesini 6. Kolordu ile 14. Kolordulardan oluşan Cevat Paşa kumandasındaki Çanakkale Grup Kumandanlığı'na bırakmıştır³⁰⁷. Bunu müteakiben 18 Ocak 1916 tarihinde V. Ordu Karargâhı Çanakkale'den İstanbul'a alınmıştır³⁰⁸.

Sonuç

3 Kasım 1914'de İngiltere ve Fransa'nın Çanakkale boğaz istihkâmalarını bombardımanı ile başlayan bu savaş, denizde ve karada aralıksız devam ederek çok kanlı çarpışmalara sahne olmuş ve tam 14 ay ve bir hafta sonra, 9 Ocak 1916'da İtilaf Devletleri'nin başarısız bir şekilde Gelibolu Yarımadası'nı terketmeleriyle son bulmuştur. Kara çıkarmasından tahliyeye kadar, taraflar arasında göğüs göğüse mücadelelerle geçen süreç ise, sekiz buçuk aydır. Bu "küçük cephe"deki büyük Türk zaferi, Osmanlı Devleti'nin hem savaş dışı kalmamasını, hem muhtemel mağlubiyetle birlikte başta İstanbul olmak üzere pek çok şehrinin işgal altına düşmemesini ve hem de devletin birkaç yıl daha yaşayabilmesini sağlamıştır. Bu büyük savaşın en önemli başka bir kazancı, I. Dünya Savaşı'nı müteakiben Anadolu'da İtilaf Devletleri'ne karşı Türk Milleti'nin bağımsızlık mücadelesi vermesi aşamasında kendisini daha iyi gösterecektir ki, bu da Mustafa Kemal gerçeğinin Çanakkale Cephesi'nde ortaya çıkmasıdır. Bu cephe'deki mücadelelerde büyük bir askerlik dehası olduğunu gösteren Mustafa Kemal, başarılarının en büyüğünü Anadolu'daki Türk Millî Mücadelesi'nde gösterecek ve müteakiben Türkiye Cum-

³⁰⁵ Erickson, *Size Ölmeyi Emrediyorum*, s. 128-129.

³⁰⁶ Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi III/2*, s. 386-391.

³⁰⁷ Türkmen, "Çanakkale Savaşlarında Kara Harekâtı", s. 2204.

³⁰⁸ *Çanakkale Cephesi Harekâtının Özetlenmiş Tarihi*, s. 259.

huriyeti'nin hayat bulmasını sağlayacaktır. Çanakkale Savaşlarının en önemli kazanımlarından birisi de, “kendine güven” ve “millî bilincin uyanışı” olarak tarif edilebilecek olan “Çanakkale ruhu”nu ortaya çıkarmasıdır ki, bu ruh, Millî Mücadele’de Türk Milleti’nin en önemli silahlarından birisi olacaktır. Ancak “Çanakkale ruhu”nun ortaya çıkışının bedeli hakikaten çok ağır olmuştur. Gelibolu Yarımadası’ndaki mücadelelerden sonra toplam kayıpları şehit-kayıp-yaralı-esir olmak üzere ikiyüz binden fazla olan Osmanlı Devleti’nin, bu cephede sadece şehit verdiği asker sayısı yüzbinin üzerindedir. Cephenin bir ihtiyat cephesi olması, kayıpların çok önemli bir kısmının yetişmiş insan kitleleri olduğunu göstermektedir ki, bu da, bedelin sanıldığından ve düşünüldüğünden çok daha ağır olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak bedeli çok ağır olsa da, toplamda 433 gün devam eden bu savaşlar, Türk ve Dünya Tarihi’ne, İtilaf Devletleri adına büyük bir mağlubiyet ve prestij kaybı, Türkler adına ise, tarihte emsali olmayan bir zafer olarak geçmiştir.

Bibliyografya

1915’de Çanakkale’de Türk, Çanakkale Zaferimizin 42 nci Yıldönümü Münasebetiyle Millî Müdafaa Vekâleti’nin Armağanı, Ankara 1957.

Akça, Bayram, “Çanakkale Savaşlarında Anzakların Rolü”, **Çanakkale Tarihi**, c. IV, İstanbul 2008.

Akgün, Seçil Karal, “Çanakkale Muharebelerinde Anzaklardan Esintiler”, **Çanakkale Tarihi**, c. IV, İstanbul 2008.

Arı, Kemal, **Birinci Dünya Savaşı Kronolojisi**, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara 1987.

Arıkan, Celal, **Komutan Atatürk**, c. I-II, İstanbul 2001.

Artuç, İbrahim, **1915 Çanakkale Savaşı**, İstanbul 2004.

Atabay, Mithat, “Çanakkale Savaşları Sırasında Devletlerin Stratejileri”, **Çanakkale Tarihi**, c. IV, İstanbul 2008.

Aydemir, Şevket Süreyya, **Makedonya’dan Ortaasya’ya Enver Paşa**, c. III, İstanbul 1978.

Aydemir, Şevket Süreyya, **Tek Adam Mustafa Kemal**, c. I, İstanbul 1983.

Bartlett, Ellis Ashmead, **Çanakkale Gerçeği**, çev. Kurmay Yüzbaşı Rahmi, haz. Muzaffer Albayrak, İstanbul 2005.

- Baycan, Nusret, **Atatürk'ün Nişan ve Madalyaları**, Ankara 1986.
- Bayur, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılabı Tarihi**, c. III/2, Ankara 1983.
- Bayur, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılabı Tarihi**, c. III/4, Ankara 1983.,
- Beyoğlu, Süleyman, “Bir Efsanenin Sonu: Çanakkale’de Kayıp İngiliz Askerleri”, **Çanakkale Tarihi**, c. IV, İstanbul 2008.
- Bingöl, Mehmet Ali, “Rus Kaynaklarına Göre Çanakkale Deniz Savaşı ve Askold Zirhlisi”, **Çanakkale Tarihi**, c. V, İstanbul 2008.
- Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi**, c. V, Çanakkale Cephesi Harekâtı, I nci Kitap (Haziran 1914-25 Nisan 1915), Ankara 1993.
- Çanakkale Cephesi Harekâtı, 1 nci, 2 nci ve 3 ncü Kitapların Özetlenmiş Tarihi (Haziran 1914-9 Ocak 1916)**, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1997.
- “Çanakkale Muharebeleriyle İlgili Menkıbeler”, **Çanakkale Muharebeleri 75 nci Yıl Armağanı**, Ankara 1990.
- Çetiner, Selahattin, **Çanakkale Savaşı Üzerine Bir İnceleme**, İstanbul 1999.
- Emin Ali, “Çanakkale’ye Düşman Donanmasının Saldırıları”, **Yeni Mecmua Çanakkale Özel Sayısı 18 Mart 1334/1918**, haz. Muzaffer Albayrak-Ayhan Özyurt, İstanbul 2006.
- Erat, Muhammet, “Çanakkale Savaşlarında Deniz Harekâtı”, **Çanakkale Tarihi**, c. IV, İstanbul 2008.
- Eren, Ramazan, **Çanakkale Savaşlarının Manası ve 250.000 Şehidin Destanı, Çanakkale**, ?, 2004.
- Erickson, Edward J., **Size Ölmeyi Emrediyorum, Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Ordusu**, çev. Tanju Akad, İstanbul 2003.
- Esat Paşa’nın Çanakkale Savaşı Hatıraları**, hazırlayanlar: İhsan Ilgar-Nurer Uğurlu, İstanbul 2004.
- Fromkin, David, **Barışa Son Veren Barış, Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı? 1914-1922**, çev. Mehmet Harmancı, İstanbul 1994.
- Gencer, Mustafa, “Çanakkale Savaşlarında Türk-Alman İlişkileri”, **Çanakkale Tarihi**, c. IV, İstanbul 2008.
- Günesen, Fikret, **Atatürk ve Çanakkale, Size Ölmeyi Emrediyorum!**, İstanbul 2006.
- Günesen, Fikret, **Çanakkale Savaşları, Çanakkale Geçilmez Belgesel Öyküsü**, İstanbul 1986.
- Hamilton, Ian, **Gelibolu Hatıraları 1915**, Türkçesi: Mehmet Ali Yalman – Nurer Uğurlu, Örgün Yayınevi, İstanbul 2006.

- İlgar, İhsan, **Çanakkale Savaşları 1915**, Ankara 1982.
- İğdemir, Uluğ, **Atatürk'ün Yaşamı**, c. I, 1881-1918, Ankara 1988.
- Karal, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi**, c. IX, İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1914-1918), Ankara 1996.
- Kayabalı, İsmail - Aslanoğlu, Cemender, **Çanakkale Zaferi 1915**, Ankara 1975.
- Kırzioğlu, M. Fahrettin, **Kâzım Karabekir, Kendi Eserleri, Haltercümeleri ve Arşiv Belgelerine Göre**, Ankara 1991.
- Konukçu, Enver, “Çanakkale Savaşlarında İtilaf Devletleri Komutanlarının İzlenimleri”, **Çanakkale Tarihi**, c. V, İstanbul 2008.
- Konukçu, Enver, “Çanakkale Savaşlarında Türk ve Alman Komutanların İzlenimleri”, **Çanakkale Tarihi**, c. V, İstanbul 2008.
- Konukçu, Enver, “Kemalyeri (25 Nisan 1915-17 Mayıs 1915)”, **Çanakkale Tarihi**, c. IV, İstanbul 2008.
- Konukçu, Enver, “Mustafa Kemal'in Çanakkale İçin Erzurum'da Görevlendirilişi (Ocak 1915)”, **Çanakkale Tarihi**, c. IV, İstanbul 2008.
- Kuşunun Son Ötüşü/The Last Cry Of The Swan, Çanakkale Destanı/The Legend Of Çanakkale**, İstanbul 1999.
- Kurşun, Zekeriya, “Çanakkale Muharebeleri”, **Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, c. VIII, İstanbul 1993.
- Kutay, Cemal, **Türkiye İstiklâl ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi**, c. XVII, İstanbul 1982.
- Mehmed Fasih, **Kanlısırt Günlüğü, Mehmed Fasih Bey'in Çanakkale Anıları**, haz. Murat Çulcu, İstanbul 1997.
- Metel, Raşit, **Türk Denizaltıcılık Tarihi**, İstanbul 1960.
- Moorehead, Alan, **Çanakkale Geçilmez**, Türkçesi: Günay Salman, İstanbul 1972.
- Mustafa Kemal, **Anafartalar Muharebatına Ait Tarihçe**, yay. Uluğ İğdemir, Ankara 1990.
- Mustafa Kemal, **Arıburnu Muharebeleri Raporu**, haz. Uluğ İğdemir, Ankara 1986.
- Mühlman, Carl, **Çanakkale Savaşı, Bir Alman Subayının Anıları**, İstanbul 2006.,
- Nutku, Emrullah, **Denizci Gözüyle Çanakkale Şanlı Tarihine Bir Bakış**, İstanbul 1975.
- Ogländer, C. F. Aspinal, **Çanakkale Muharebeleri: İngilizlerin Gelibolu Seferinin Resmî Tarihi**, tercüme: Muharrem Fevzi, İstanbul 1932.
- Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I**, İstanbul 2005.

- Seçer, Turhan, **Destanlaşan Çanakkale, Deniz-Kara-Hava Savaşları**, İstanbul 2005.
- Selahaddin Adil Paşa, **Çanakkale Cephesinden Mektuplar-Hatıralar**, İstanbul 2007.
- Şahin, Enis, “Çanakkale Savaşları Kronolojisi (3 Kasım 1914 – 9 Ocak 1916)”, **Çanakkale Tarihi**, c. IV, İstanbul 2008.
- The Times Gazetesi** (London).
- Thomazi, A., **Çanakkale Deniz Savaşı**, çev. Hüseyin Işık, Ankara 1997.
- Tuncoku, A. Mete, **Anzakların Kaleminden Mehmetçik Çanakkale 1915**, Ankara 2000.
- Türk Deniz Harp Tarihinde İz Bırakan Gemiler, Olaylar ve Şahıslar, Muavenet-i Milliye ve Goliath’ın Batırılışı**, Pirî Reis Araştırma Merkezi Yayınları, ?.
- Türk İstiklal Harbi’ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri**, Ankara 1989.
- Türkmen, Zekeriya, “Çanakkale Savaşında Türk Hava Harekâtı”, **Çanakkale Tarihi**, c. IV, İstanbul 2008.
- Türkmen, Zekeriya, “Çanakkale Savaşlarında Kara Harekâtı”, **Çanakkale Tarihi**, c. IV, İstanbul 2008.
- Uluğ, Naşit Hakkı, **Çanakkale Destanının 50. Yılı**, Ankara 1965.
- Yıldırım, Orhan, **Çanakkale Muharebeleri**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1966.
- Yılmaz, Tuncay, “Çanakkale Kara Savaşlarında Cepheleler”, **Çanakkale Tarihi**, c. IV, İstanbul 2008.
- Yılmaz, Tuncay, “Çanakkale Savaşlarında Sağlık Hizmetleri”, **Çanakkale Tarihi**, c. IV, İstanbul 2008.
- Yılmaz, Tuncay, “Ziğindere’yi Anlamak”, **Yakın Tarih İncelemeleri I, Çanakkale Savaşı**, ed. Muzaffer Albayrak, İstanbul 2006.
- Yüksel, Ayhan, “Çanakkale Savaşlarında Sultanhisar Torpidosu, Muavenet-i Milliye Muhribi: Mürettebatı ve Faaliyetleri”, **Çanakkale Tarihi**, c. IV, İstanbul 2008.

